

פרק יד: התאבדות לשם כפרה וחזרה בתשובה

התאבדות לשם כפרה וחזרה בתשובה בספרות חז"ל

בתורה מובאים מספר איסורים שהעובר עליהם עונשו מוות (כגון: עבודה זרה, חילול שבת, ניאוף ועוד). העובר על איסורים אלו עומד לדין לפני בית דין של מטה, אשר בסמכותו להרשיעו ולהוציאו להורג כפי שנאמר במסכת סנהדרין פ"א מ"ה: "דיני נפשות בעשרים ושלשה". לא מצינו בספרות ההלכה הוראה הלכתית המחייבת את החוטא לפגוע בעצמו – לקיים בעצמו מיתת בית דין. יתרה מזאת, הריגה עצמית אסורה על פי ההלכה ונחשבת לאיסור חמור הקרוב לרצח. לפיכך, מי שמבקש לכפר על עוונותיו על ידי שליחת יד בנפשו, תשובתו היא תשובה הבאה בעברה.

בניגוד לעמדה ההלכתית המקובלת, מוצאים אנו במקורות בעלי אופי אגדי, בספרות המדרש ובתלמוד, רמזים ברורים לאפשרות כי מותר לו לאדם ליטול את נפשו כמו ידיו כדי לחזור בתשובה ולכפר על חטאיו. מעשים שונים של התאבדות לשם כפרה וחזרה בתשובה מובאים בדברי האגדה, בדרך כלל, מתוך אהדה ושבח להולכים בדרך זו של כפרה. כך מובא בבבלי תענית כט ע"א:

תנו רבנן משחרב הבית בראשונה נתקבצו כיתות כיתות של פרחי כהונה ומפתחות ההיכל בידן ועלו לגג ההיכל ואמרו לפניו רבונו של עולם הואיל ולא זכינו להיות גזברין נאמנים יהיו מפתחות מסורות לך וזרקום כלפי מעלה ויצתה כעין פיסת יד וקיבלתן מהם, והם קפצו ונפלו לתוך האור ועליהן קונן ישעיהו הנביא: "משא גיא חזיון מה לך אפוא כי עלית כלך לגגות תשאות מלאה עיר הומיה קריה עליזה חלליך לא חללי חרב ולא מתי מלחמה".¹

1. ובמקבילה בפסיקתא רבתי, מהדורת איש שלום, תל אביב תשכ"ג, פרשה כו, עמ' קלא מובא הסיפור בנוסח שונה: "ישבו השונאים ונטלו עצה מן הזקנים האיך לשרוף בית המקדש. עד שנמלכו ביניהם, נטלו עיניהם והנה ארבעה מלאכים יורדים ובידם ארבעה לפידים של אש, ונתנו בארבעת זוויות של היכל ושרפו אותו. כשראה כהן גדול שנשרף בית המקדש, נטל את המפתחות וזרקן לשמים, פתח פיו ואמר: הרי מפתחות של ביתך. אפוטרופוס של שקר הייתי בתוכו. יצא לילך לו, תפסו אותו שונאים ושחטו אותו אצל המזבח מקום שהיה מקריב את התמיד. יצתה בתו בורחת וצווחת אוי לי אבא חמדת עיני, תפשו אותה ושחטו אותה וערכו דמה בדם אביה. כשראו הכהנים והלויים שנשרף בית המקדש, נטלו את הכינורים ואת החצוצרות ונפלו באש ונשרפו. כשראו

פרחי כהונה מחמת רצונם לכפר על חטאם, שלא זכו להיות "גזברים נאמנים", מחזירים את מפתחות המקדש לאל, זורקים את מפתחות המקדש למעלה וקופצים אל מותם למטה לתוך האש. בדברי הגמרא לא נשמעת כל ביקורת וגינוי למעשה ההתאבדות. אדרבה, המעשה מתואר בנימה חיובית. החזרת המפתחות מסמלת את הרעיון, שעם החורבן עלה בית המקדש של מטה לירושלים של מעלה.² בעל האגדה מציג ניגוד בין "זרקום כלפי מעלה" לבין "קפצו ונפלו לתוך האור". כשבית המקדש עולה לשמים הכוהנים נופלים ונשרפים באש, באור. ואולם ירידה זו – לצורך עלייה היא, שהרי בזכות מותם על קידוש השם יזכו הכוהנים לחיי העולם הבא. התאבדותם של הכוהנים מציינת את המעבר לעידן החדש, עידן החורבן, שבו אין עוד אפשרות לכפר על החטא על ידי הקרבת קרבן מן החי על גבי המזבח במקדש. מעתה רק מות קדושים על גבי מזבח של מעלה מכפר. רעיון זה בא לידי ביטוי במדרש עשרת הדברות: "ובזבול יש מזבח בנוי, ומיכאל שר של ישראל והוא כהן גדול... מקריב נשמתן של צדיקים עד שיבנה בית המקדש, שאז מוריד הקב"ה בית המקדש שבזבול לירושלים של מטה".³ שני זמנים במדרש זה, זמן

הבתולות שהיו אורגות בפרוכת שנשרף בית המקדש, נפלו באש ונשרפו שלא יענו אותן השונאים". סיפור על שני כוהנים ממשמר בילגה וממשמר דליה שהפילו את עצמם לתוך האש ונשרפו עם ההיכל מובא גם במלחמת היהודים ו, 280; ספר יוסיפון, מהדורת ד' פלוסר, ירושלים תשמ"א, א, עמ' 394. ראו: י' בער, "ירושלים בימי המרד הגדול", ציון, לו (תשל"א), עמ' 167 (= "הנ"ל, מחקרים ומסות בתולדות עם ישראל, ירושלים תשמ"ו, כרך ראשון, עמ' 193). דוד גודבלט הראה, שסיפורים אלו משקפים מסורת כוהנית להתאבד בבית מקדש העולה באש, ראו: D. Goodblatt, "Suicide in the Sanctuary: Traditions on Priestly Martyrdom", *JJS*, 46 (1995), pp. 10-29. לדעת ד' פלוסר, אף התאבדותם של מגיני מצדה התפרשה כמוות של כפרה, ראו: ד' פלוסר, "הרוגי מצדה בעיניהם ובעיני בני דורם", א' אופנהיימר ואחרים (עורכים), יהודים ויהדות בימי בית שני, המשנה והתלמוד – מחקרים לכבודו של שמואל ספראי, ירושלים תשנ"ג, עמ' 134-142.

2. בספר חזון ברוך י ית, אשר נכתב בסמוך לחורבן הבית השני, מובאת קריאה לכוהנים לזרוק את מפתחות המקדש לשמים ולהשיכם לאל לשמירה עד ביאת הגואל.

3. מדרש עשרת הדברות, בתוך: א' ילינק, בית מדרש, א, לייפציג תרי"ג, עמ' 64. מדרש דומה מובא במדרש אלה אזכרה, בתוך א' ילינק, בית המדרש, ב, עמ' 66: "אמר [ר'] ישמעאל שעלה למרום] לגבריא'ל: מה זה? אמר: מזבח הוא. אמר לו: ומה אתם מקריבים עליו בכל יום, וכי פרים ואשים למעלה? אמר לו: נפשות של צדיקים אנו מקריבים עליו בכל יום. אמר לו: מי מקריב אותם? אמר לו: מיכאל השר הגדול". וכן מובא בתוספות, מנחות קי ע"א ד"ה ומיכאל שר

החורבן וזמן הגאולה, בעידן החורבן עולות הנשמות של מקדשי השם על מזבח של מעלה, עד בוא עידן הגאולה ועד שישוב בית המקדש וירד לירושלים של מטה.⁴ בירושלמי שקלים פ"ו ה"ב מובא נוסח שונה של מדרש זה:

את מוצא בשעה שעלה נבוכדנאצר לכאן בא וישב לו בדופני של אנטוכיה ויצאה סנהדרין גדולה לקראתו ואמרה לו הגיע זמן הבית הזה ליחרב? אמר להן: אותו שהמלכתי עליכם תנוחי לי ואני הולך. באו ואמרו ליהויכין מלך יהודה, נבוכדנאצר בעי לך. כיון ששמע מהן כך נטל מפתחות של בית המקדש עלה לגגו של היכל אמר לפניו: ריבונו של עולם לשעבר היינו נאמנים לך והיו מפתחותיך מסורין לנו, עכשיו שאין אנו נאמנים הרי מפתחותיך מסורין לך. תרין אמוראין, חד אמר: זרקן ועוד לא ירדו. וחד אמר: באה כמין יד ונוטלתן מידו. כיון שראו כל חורי יהודה כן עלו לראש גגותיהן ונפלו ומתו, הדא הוא דכתיב: "משא גיא חזיון מה לך איפוא כי עלית כולך לגגות תשואות מלאה עיר הומיה" וגו'.⁵

חורי יהודה עלו לראש גגותיהן ונפלו ומתו כדי לכפר על כך שאינם נאמנים עוד לקדוש ברוך הוא. אף בדברי הירושלמי לא נשמעת כל ביקורת וגינוי למעשה ההתאבדות. ייתכן שמלבד ההנחה שהכוהנים או חורי יהודה שלחו יד בנפשם כדי לכפר על חטאם שהביא לחורבן בית המקדש, ניתן לומר שהמניע למעשיהם נבע אף מחמת צער על שרפת בית המקדש.⁶

דומה שהתיאור הבולט ביותר של מעשה התאבדות לשם כפרה מובא בבראשית רבה פס"ה, כב (מהדורת טהעאדאר-אלבעק עמ' 722-723): יקים איש צרורות היה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה והוה רכיב סוסיה, אזל קמי שריתא אזל למצטלבה [היה רוכב על הסוס, הלך ר' יוסי בן

הגדול עומד ומקריב עליו קרבן: "מדרשות חלוקין: יש מי שאומר נשמותיהן של צדיקים ויש מי שאומר כבשים של אש, והיינו דאמרינן בשמונה עשרה בעבודה 'ואשי ישראל ותפלתם מהרה באהבה תקבל ברצון'. ויש אומרים דקאי אדלעיל 'והשב את העבודה לדביר ביתך ואשי ישראל'". ראו: גרוסמן, שורשיו של קידוש השם באשכנז הקדומה, עמ' 128, ושם הערה 57.

4. ראו: יובל, שני גויים בבטנך, עמ' 161-162.

5. במקבילה בויקרא רבה, פי"ט, ו: "מה היו בחוריהן של ישראל עושין היו עולין לראש גגותיהן ונופלים מתים" וכו'.

6. ראו להלן בפרק טו בתשובה שמוכאת בשו"ת בית אפרים, ווארשא תרמ"ד, חיו"ד, הלכות אבל, שאלה עו.

יועזר לפני הקורה שהיו מוליכין לתלותו עליה, הלך להיצלב]. אמר ליה חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך [אמר לו יקים ראה סוסי שהרכבני עליו אדוני וראה סוסך שהרכבך עליו אדונך]. אמר ליה אם כך למכעיסיו קל וחומר לעושי רצונו, אמר לו ועשה אדם רצונו יותר ממך, אמר לו ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו, נכנס בו הדבר כארס של חכנה [נחש]. הלך וקיים בו ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנוק, מה עשה הביא קורה ונעצה בארץ ועשה סביבה גדר וקשר בה ניניא [חבל] ועשה מדורה לפניו ונעץ את החרב באמצע נתלה בקורה נפסקה ניניא ונחנק, קידמתו החרב ונהפך עליו גדר ונשרף, נתנמנם יוסי בן יועזר וראה את מיטתו פורחת באויר, אמר בשעה קלה קידמני זה לגן עדן.⁷

יקים איש צרורות⁸ קיים בעצמו ארבע מיתות בית דין,⁹ כדי לכפר על בגידתו וחטאיו, ועל כך אמר דודו ר' יוסי בן יועזר: "בשעה קלה קידמני זה לגן עדן".

אף רבי חייא בר אשי, תלמידו של רב, ניסה ליטול את נפשו במו ידיו כדי לכפר על חטאו. כך מסופר עליו בבבלי קידושין פא ע"ב: רבי חייא בר אשי הוה רגיל כל עידן דהוה נפל לאפיה הוה אמר [היה רגיל כל עת שנפל על פניו היה אומר]: הרחמן יצילנו מיצר הרע. יומא חדא שמעתינהו דביתהו אמרה מכדי כמה שני דפריש ליה מינאי מאי טעמא קאמר הכי [יום אחד שמעה אשתו מה שאומר, אמרה מה זה הלא כמה שנים הוא פרוש ממני מחמת זיקנה (רש"י שם) – ומה טעם הוא אומר כך]? יומא חדא הוה קא גריס בגינתיה, קשטה נפשה חלפה ותנייה קמיה [יום אחד היה לומד בגינתו, נתקשטה אשתו עבירה וישבה לפניו]. אמר לה: מאן את [מי את]? אמרה: אנא חרותא דהדרי מיומא [אני חרותא – שם זונה ניכרת בעיר (רש"י שם), והיום חזרתי לכאן]. תבעה. אמרה ליה: אייתי ניהליה להך רומנא דריש צוציתא שוור אזל אתייה ניהלה [אמרה לו הבא לי רימון זה מראש הענף, קפץ והביא לה].

7. וכן במדרש תהלים יא (מהדורת ש' באבער, וילנא תרנ"א, עמ' 103-104). ראו דיון בגרסאות השונות בהערות במהדורת טהעאדאר-אלבעק, שם.
8. הוא אלקימוס הכהן הגדול הבוגד בזמן פרוץ מרד החשמונאים, ראו: ספר מקבים א, פרקים ז, ט; קדמוניות היהודים, ספר יב, 386.
9. אך בספר מקבים א, ט, נו נאמר: "וימת אלקימוס בעת ההיא ברגזה גדולה", וב'קדמוניות היהודים, ספר יב, 413, נאמר: "וכשרצה אלקימוס הכהן הגדול להרוס את חומת המקדש, שהיתה עתיקה ונבנתה ע"י הנביאים הקדמונים, היה בו פתאום יד אלוהים והוא צנח על הארץ באין קול ומת בייסורים כעבור מספר ימים, לאחר שכינה בכהונה הגדולה ארבע שנים".

כי אתא לביתיה הוה קא שגרא דביתהו תנורא, סליק וקא יתיב בגויה [כשבא לביתו היתה אשתו מסקת התנור, עלה וישב בתוכו]. אמרה ליה: מאי האי [זו מה היא]? אמר לה הכי והכי הוה מעשה [כך וכך היה המעשה]. אמרה ליה: אנא הואי, לא אשגח בה עד דיהבה ליה סימני [אני היא זו, לא השגיח בה עד שנתנה לו סימן]. אמר לה: אנא מיהא לאיסורא איכווני [אעפ"כ אני לאיסור נתכוונתי]. כל ימיו של אותו צדיק היה מתענה עד שמת באותה מיתה.

רבי חייא בר אשי ביקש לשרוף את עצמו בתנור, מפני שחשב שבא על זונה. ממעשה זה ניתן ללמוד שאף על עברה שאין בה מיתת בית דין, סבר רבי חייא בר אשי שמותר לו לאדם להמית עצמו כדי לכפר על חטאו, שהרי הבא על זונה פנויה אינו חייב מיתת בית דין. כדברים אלה כותב ר' יעקב ריישר באקאופן מפראג בפירושו 'עיון יעקב' על 'עין יעקב', קידושין שם:

ומזה יש ללמוד דכהאי גוונא שעושה משום תשובה לא הוי בכלל מאבד עצמו לדעת אפילו בעבירה שאין חייב עליו מיתה, שהרי אף אם נאמר שעשה מעשה בפועל, מכל מקום משמע דלא היתה רק זונה פנויה, וכל שכן לפי משמעות הש"ס איכא למימר שלא עשה מעשה בפועל אף על גב דמייתי הא דתניא אישה הפרם וה' יסלח לה, מכל מקום בהרהור עבירה חטא, אך עיקר משמעות שעשה מעשה כדבסמוך.

כלומר, לדעתו מותר לו לאדם ליטול את נפשו כמו ידיו לצורך כפרה, אף על עברה שאין בה מיתת בית דין ואפילו על הרהור עברה בלבד.¹⁰ מעשה נוסף של הריגה עצמית לשם כפרה מצינו בסיפור התאבדותו של הכובס לאחר הלווייתו של רבי יהודה הנשיא, על פי גירסת הסיפור במקורות ארץ ישראלים (ירושלמי כלאים פ"ט ה"ג; כתובות פ"ב ה"ג; קהלת רבה פ"ז, יא; פ"ט, י). כך, למשל, מסופר בירושלמי כלאים:

רבי נחמן בשם רבי מנא מעשה ניסין נעשו באותו היום ערב שבת היתה ונתכנסו כל העיירות להספידו ואשירוניה תמני עשרה כנישן ואחתוניה לבית שריי ותלה לון יומא [והניחוהו שמונה עשר קיבוצים לעשות מושבות למת ואח"כ הורידוהו לבית שערים ועמדה להם השמש ולא שקעה] עד שהיה כל אחד ואחד מגיע לביתו וממלא לו חבית של מים ומדליק לו את הנר. כיון ששקעה החמה קרא הגבר. שרון מציקין אמרין דילמא דחללינן שכתא

10. וכן כתב בשו"ת שבות יעקב, חלק שני, ירושלים תש"ם, סי' קיא, ראו להלן בפרק זה.

[התחילו לצער עצמן שמא חללנו שבת]. יצתה בת קול ואמרה להן כל מי שלא נתעצל בהספדו של רבי יהא מבושר לחיי העולם הבא בר מן קצרא [חוץ מן הכובס]. כיון דשמע כן סליק ליה לאיגרא וטלק גרמיה ומית [עלה לראש הגג והפיל עצמו לארץ ומת]. נפק בת קלא ואמרה ואפילו קצרא [יצאה בת קול ואמרה אפילו הכובס].¹¹

נעשה נס והשמש לא שקעה כדי שהנוטלים חלק בהספדו של רבי לא יתעצלו בהספדו ויספיקו להכין את צרכי השבת לפני כניסת השבת. לאחר "שעשה האחרון שבהן שקעה החמה"¹² וקרא התרנגול בבוקרו של יום השבת, כדי להבהיר להם שלא נשתנה מהלך השמש, אלא היה להם אור על מנת שיספידו כראוי את רבי. ואולם לכובס שלא השתתף בהספדו של רבי לא נעשה נס והוא הכין את צרכי השבת – "ממלא לו חבית של מים ומדליק לו את הנר" בזמן שנכנסה כבר השבת. הכובס קפץ מן הגג ומת כדי לכפר על עוון חילול שבת ובכך זכה אף הוא לחיי העולם הבא.

כאמור, התאבדותו של הכובס לצורך כפרה על חטאו עולה מנוסח הסיפור במקורות ארץ ישראלים. אך בגירסת הסיפור בבבלי כתובות קג ע"ב, לא נאמר שהלווייתו של רבי נערכה בערב שבת וממילא לא נזכר כלל האיחור בשקיעת השמש. מנוסח הסיפור בבבלי עולה שהכובס קפץ מן הגג מחמת צער על פטירתו של רבי ועגמת נפש על שלא השתתף בהלווייתו, ובכך מזומן אף הוא לחיי העולם הבא¹³ כשם שזכו הנוכחים בהלוויה.¹⁴ ואולם, פרשנים אחדים ביארו את הסיפור המובא בבבלי על

11. ההוא כובס מופיע בתלמוד (ברכות כח ע"א; סנהדרין לח ע"ב; בבא מציעא פג ע"ב; בבא בתרא ח ע"א; נדרים מא ע"א; ירושלמי בבא קמא פ"י ה"י; ירושלמי בבא מציעא פ"ה ה"ה – על אבא הושעייא איש טריא דהוה קצר) כאיש מסתורין, המצטיין בתורה וביראה, הוא זוכר ומזכיר נשכחות בלימוד תורה, ויש שהוא מוסר נפשו על מילוי שליחותו. תמיד נשאר בצל כאחד מפשרי העם, מצניע חכמתו ומתפרנס מיגיע כפיו ואינו משתמש בכתרה של תורה, ואפשר שבמתכוון בוחר במלאכה בזויה בעיני הבריות וכפי שנאמר בקידושין פב ע"א: "כל שעסקיו עם הנשים סורו רע, כגון... והכובסין... ואין מעמידין מהם לא מלך ולא כהן גדול, מאי טעמא לא משום דפסילי אלא משום דזיל אומנותיהו". ראו עוד על אישיותו של הכובס: ח"ע קולין, רבינו הקדוש, ירושלים תשמ"ט, עמ' 150-152.

12. על פי קהלת רבה פ"ז, יא.

13. בתוספות על בבלי כתובות שם ד"ה מזומן נאמר: "כל היכא דאמר מזומן לחיי העולם הבא היינו בלא דין ובלא יסורין". וראו עוד על לשון זו: מהרי"ץ חיות, זאלקווא תר"ט, חלק אמרי בינה, סי' ו, אות ו.

פי המסופר בירושלמי וקבעו שהכובס התאבד כדי לכפר על חילול שבת. כך למשל מובא ב'שיטה מקובצת' על בבלי כתובות שם ד"ה ביממא: והשתא ניחא שהרג הכובס את עצמו מדעת משום דחילל שבת ולא נתעסק בהספידו ולהכי סליק לאיגרא ונפל לאגמא ומית דהיינו סקילה כדין המחלל שבת. וכן שמעתי מפ"ה הר' קלונימוס ז"ל בירושלים ת"ו.¹⁵

בתלמוד מובאים שני מעשי התאבדות של רומיים אשר ביקשו לכפר על מעשיהם ולזכות בחיי העולם הבא. המעשה הראשון מובא בבבלי תענית כט ע"א:

כשחרב טורנוסרופוס¹⁶ את ההיכל נגזרה גזרה על רבן גמליאל להריגה. בא אדון אחד ועמד בבית המדרש ואמר בעל החוטם מתבקש בעל החוטם מתבקש. שמע רבן גמליאל אזל טשא מינייהו [הלך והתחבא מהם]. אזל לגביה בצנעא, אמר ליה אי מצילנא לך מייתית לי לעלמא דאתי [הלך האדון הרומי לפניו בסתר ואמר לו אם אצילך תביא אותי לחיי העולם הבא]? אמר לו הן. אמר לו אשתבע לי. אשתבע ליה. סליק לאיגרא נפיל ומית [עלה לגג ונפל ומת]. וגמירי דכי גזרי גזרתא ומית חד מינייהו מבטלי לגזרתייהו [ולמודים אנו שכאשר גוזרים הם גזרה ומת אחד מהם מבטלים את הגזרה]. יצתה בת קול ואמרה אדון זה מזומן לחיי העולם הבא.

האדון הרומי קפץ מן הגג ומת, כדי להציל את רבן גמליאל, ובכך כיפר על חטאיו וזכה לחיי העולם הבא. המעשה השני מובא בבבלי עבודה זרה יח ע"א. כך מסופר שם בעניין שרפתו של רבי חנינא בן תרדיון: מצאוהו לרבי חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהילות ברכים וספר תורה מונח לו בחיקו. הביאוהו וכרכוהו בספר תורה והקיפוהו בחבילי זמורות והציתו בהן את האור והביאו ספוגין של צמר ושראום במים והניחום על ליבו כדי שלא תצא נשמתו מהרה... אמרו לו תלמידיו... אף אתה פתח פיך ותכנס בך האש. אמר להן מוטב שיטלנה מי שנתנה ואל יחבול הוא בעצמו. אמר לו קלצטונירו רבי אם אני מרבה בשלהבת ונוטל ספוגין של צמר מעל ליבך אתה מביאני לחיי העולם הבא. אמר לו הן. השבע לי. נשבע לו. מיד הרבה בשלהבת ונטל ספוגין של צמר מעל ליבו, יצאה נשמתו בטהרה.

14. ראו: מהרש"א על כתובות שם, חידושי אגדות, ד"ה כל דהוה; הגהות מהריעב"ץ על כתובות שם; שו"ת שבות יעקב, חלק שני סי קיא; שו"ת בית אפרים, חיו"ד, וארשא תרמ"ד, הלכות אבל, שאלה עו.

15. וכן פירש מהרי"ט בחידושו על מסכת כתובות שם ד"ה ההוא כובס.

16. בכת"י: "כשחרב טורנוס רופוס הרשע את האולם".

אף הוא קפץ ונפל לתוך האור, יצאה בת קול ואמרה רבי חנינא בן תרדיון וקלצטונירו מזומנין לחיי העולם הבא. בכה רבי ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים.¹⁷

הקלצטונירו – ה'תליין' בעצמו חזר בתשובה וקפץ לתוך האש כדי לכפר על רציחותיו, וזכה הוא יחד עם קורבנו לחיי העולם הבא. מעשה נוסף של מעין מיתה עצמית לצורך כפרה מובא בבבלי עבודה זרה יז ע"א (נוסח כתב יד ספרדי למסכת עבודה זרה, ש' אברמסון, ניו יורק תשי"ז):

והתניא אמרו עליו על אלעזר בן דרדויא¹⁸ שלא הניח זונה בכל העולם כולו שלא בא עליה. שמע פעם אחת שהיתה זונה בכרכי הים ונוטלת כיס דינרים בשכרה והלך ועבר עליה שבעה נהרות. בשעת הרגל דבר הפריחה. [יצאה בת קול] ואמרה כשם שפרחא אינה חוזרת למקומה כך אלעזר בן דרדויא אין מקבלין אותו בתשובה. הלך וישב בין הרים וגבעות ואמר הרים וגבעות בקשו עלי רחמים... שמים וארץ בקשו עלי רחמים... חמה ולבנה בקשו עלי רחמים. אמרו לו עד שאנו מבקשים רחמים עליך נבקש רחמים על עצמנו... אמר אין הדבר תלוי אלא בי. הניח ראשו בין ברכיו¹⁹ וגעה בבכיה עד שיצתה נשמתו.

17. ראו: ש' ליכרמן, 'רדיפת דת ישראל', ספר היוכל לכבוד ש' בארון, ירושלים תשל"ה, חלק עברי, עמ' ריח-רכב.

18. בדפוסים: "רבי אלעזר בן דרדויא". ור' נסים גאון בחיבור יפה מן הישועה, מהדורת הירשברג, ירושלים תשי"ד, עמ' פג גרס: "אלעזר בן דרדויא", בלי התואר רבי. וכן כ"מ; אגדות התלמוד; עין יעקב (ראו: דקדוקי סופרים, הערות כ"ל); ר"ח; ל' גינצבורג, גנזי שעכטער, א, ניוארק תרפ"ה, עמ' 201 ועוד אינם גורסים "רבי". גרסה זו מסתברת שכן קריאת התפעלותו של רבי בסוף המעשה "לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן אלא שקורין אותן רבי", מעידה, שלפני חזרתו בתשובה אלעזר בן דרדויא לא נקרא בשם "רבי". ראו: מ' בר, 'על מעשי כפרה של בעלי תשובה בספרות חז"ל', ציון, מו (תשמ"א), עמ' 163-164, ושם הערה 18 (להלן: בר, על מעשי כפרה של בעלי תשובה).

19. תנוחה זו נזכרת במקומות נוספים בספרות חז"ל: במסכת ברכות לד ע"ב מסופר על ר' חנינא בן דוסא שהניח ראשו בין ברכיו וביקש רחמים על בנו של ריב"ז; במסכת נידה ל ע"א מתואר הולד כמעט אמו "לפנקס שמקופל... וראשו מונח לו בין ברכיו". הנחת הראש בין הברכים היא ביטוי של "הכנעה והצנעה כדי שתפילתו נשמעת יותר" (דברי רלב"ג בפירושו על מלכים א יח מב לפסוק שנאמר על אליהו "ויגהר ארצה וישם פניו בין ברכיו"). ראו: בר, על מעשי כפרה של בעלי תשובה, הערה 19. ראו עוד: י' ינון (פנטון), 'ראש בין הברכיים – תנוחת מדיטציה', דעת, 32-33 (תשנ"ד), עמ' 19-30. לדעתו, התנועה של הנחת הראש היא תופעה מיסטית גרושת רעיונות אשר מוכרת גם בספרות הקבלה ואף כתנועה מקובלת באסלאם.

יצתה בת קול ואמרה ר' אלעזר בן דרדויא מזומן לחיי העולם הבא... בכה ר' ואמר יש קונה עולמו בשעה אחת ויש קונה עולמו בכמה שנים. אמר ר' לא דיין לבעלי תשובה שמקבלין אותן אלא שקורין אותן רבי.

אדם עשיר שטוף זימה, אלעזר בן דרדויא, געה בבכיה, ביקש רחמים על חטאיו והתחנן למות עד שיצאה נשמתו. כתוצאה מכך זכה לקבל את התואר "רבי" ומזומן הוא לחיי העולם הבא.²⁰

העולה מדברי האגדה שנטילת הנפש במו ידיו של האדם על מנת לכפר על חטאיו, רצויה היא ומקובלת במרומים. ניתן לכאורה להשתמש כאן בנוסחה בדוקה ומנוסה ולטעון ש"אין מקשין באגדה",²¹ "אין סומכין על אגדה",²² ברם, גם אילו היתה בפנינו שאלה פרשנית בלבד, אין זו הגישה המקובלת בספרות הרבנית לגבי שאלות הלכתיות המתעוררות בדברי אגדה, וכפי שכתב על כך בעל 'שדי חמד', ר' חיים חזקיה מדיני, מחכמי ארץ ישראל במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה: "דודאי חובה עלינו להבין דבריהם בכל מקום אשר דברו בקדשם".²³

מספר פוסקים ופרשנים דנים בסתירה בין המסקנה העולה מדברי האגדה לבין ההלכה המקובלת שאסור לאדם לאבד עצמו לדעת. לדעתם, יש לדחות את ההיתר העולה מדברי האגדה מפני האיסור ההלכתי המקובל, כי מעשי ההתאבדות המתוארים בדברי האגדה, לא נעשו מתוך עיון ודקדוק הלכתי, אלא המתאבדים השונים נגררו לכך מחמת מצוקה נפשית וצער עמוק, עגמת נפש ובהלה, על כן אין ללמוד ממעשים אלו שמותר לאדם ליטול את נפשו במו ידיו לצורך כפרה על חטאיו. כך, למשל, כותב ר' שמואל יפה אשכנזי מחכמי קושטא במחצית השנייה של המאה השש-עשרה בפירושו יפה תואר על בראשית רבה,

20. רש"י בפירושו על מסכת עבודה זרה יח ע"ב ד"ה איכא, מביא מעשה נוסף של התאבדות. ברוריה אשתו של ר' מאיר התחילה להתגאות בגאון תורתה וחכמתה וליגלה על דברי חכמים שאמרו "נשים דעתן קלה". ר' מאיר שהיו חביבים עליו דברי רבותיו יותר מגופו, נפשו ונפש בני ביתו, ביקש מאחד מתלמידיו הנאמנים לנסותה לדבר עבירה, והפציר בה ימים רבים עד שלבסוף נתרצית לו ואז גילה לרבו. וכשנודע לה הדבר הלכה וחנקה את עצמה, ומתוך כיסופא ברח ר' מאיר.

21. תשובות הגאונים, א"א הרכבי, ברלין תרמ"ז, סי' שנג.

22. ב"מ לוי, אוצר הגאונים, כרך רביעי, מסכת חגיגה, ירושלים תרצ"ח, עמ' 60.

23. שדי חמד, פאת השדה – כללים, מערכת האל"ף, סי' קנ (מהדורת ליובאוויטש, ברוקלין תשל"ו, כרך שביעי, עמ' 3085).

דפוס פירדא תנ"ב, שם:

נראה לי שאף מי שחייב מיתה אינו רשאי להמית את עצמו דלא יצא מכלל "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש" ויניח הדבר ביד ה'. ומכאן גם מה שכתוב בפרק הנושא מההוא כובס שהפיל עצמו מן הגג ומדר' אלעזר בן דורדיא ששם פניו בין ברכיו עד שיצתה נשמתו דאיתא בפ"ק דע"א וזכו לעולם הבא, אין ראיה כי אולי מרוב עגמת נפש על חטאתם לא דקדקו או לא ידעו בדין ובחרו מות מחיים וזכו לעולם הבא מפני תוקף תשובתם שהם טועים בענין מיתתם.

ר' שמואל יפה אשכנזי סובר שאסור לאדם ליטול את נפשו כמו ידיו כדי לכפר על חטאו אפילו אם חטא בעבירה שיש בה מיתה, כי אף בכך יש איסור התאבדות ולא יצא מכלל הוראת הכתוב "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש". לדעתו, אין ללמוד מהתאבדותם של יקים איש צרורות, הכובס ור' אלעזר בן דורדיא, על אף שתשובתם נתקבלה וזכו לחיי העולם הבא, "כי מרוב עגמת נפש על חטאתם לא דקדקו או לא ידעו בדין ובחרו מות מחיים וזכו לעולם הבא מפני תוקף תשובתם שהם טועים בענין מיתתם".

באופן דומה כותב ר' ישמעאל הכהן ממודינה, אשר חי במחצית השנייה של המאה השמונה-עשרה, בספרו שו"ת זרע אמת, ח"א, ליוורנו תקל"ו, סי' פט, שאין להביא ראיה מן הכובס שמותר לאדם לאבד עצמו לדעת כדי לכפר על חטאו, כי חילל שבת בשוגג ולא נתחייב כלל מיתה, שהרי עדיין לא שקעה השמש ולא ידע שנכנסה כבר השבת. על כן אין לראות בהתאבדותו מעשה כפרה רצוי, אלא עשה את מה שעשה מחמת עגמת נפש ולא מתוך ידיעת ההלכה, אך מאחר שכוונתו היתה רצויה, אף שמעשהו אינו רצוי, זכה לחיי העולם הבא. אף יקים איש צרורות מחמת צערו על עונותיו "לא דקדק או לא ידע הדין" וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין. אך משום שכוונתו היתה רצויה, שהרי ביקש לחזור בתשובה, זכה לגן עדן. לדעתו, כך יש להבין גם את רצונו של רבי חייא בר אשי ליטול את נפשו כמו ידיו, שמחמת בהלה ועגמת נפש על שבא על זונה, לא דקדק בדין וביקש לשרוף את עצמו בתנור, שהרי על פי הדין לא נתחייב כלל במיתה, כי לא בא על אשת איש אלא על "קדשה מופקרת". ר' ישמעאל הכהן טוען שהמצווה לחזור בתשובה, על אף חשיבותה, אינה דוחה את איסור התאבדות, שהרי מצוות עשה אינה דוחה איסור לא תעשה שיש בו עונש כרת ומיתה, "ואם כן הכי נמי לא אתי עשה דושבת עד ה' אלהיך ודחי איסור הורג את עצמו דחמיר ויש

בו כרת דהא איתקש הורג את עצמו להורג אחרים דתרוייהו מהך קרא דאף את דמכם וכו' נפקי".²⁴ לדבריו, אסור לאדם להתענות ולסגף את עצמו לצורך כפרה וחזרה בתשובה אם הדבר עלול לסכן את נפשו.²⁵ מחמת דברים אלו קובע ר' ישמעאל הכהן ממודינה בתשובתו: "ואני אומר דשרי ליה מריה ולא תהא כזאת בישראל דהדבר פשוט דיפה כתב היפ"ת [יפה תואר] וודאי אם בא לשאול אומרים לו דאם יעשה כן הרי הוא מתחייב בנפשו וכמו שנאמר מפי רחב"ת [ר' חנינא בן תרדיון] בע"ז דף יח מוטב שיטלנה מי שנתנה ולא יחבול בעצמו". כלומר, ברור הדבר שאסור לאדם לאבד עצמו לדעת לצורך כפרה על חטאיו "ולא תהא כזאת בישראל". מי שעושה כן הרי זה מתחייב בנפשו.

התאבדות לשם כפרה וחזרה בתשובה בימי הביניים באשכנז

התגובה ההלכתית החריפה כלפי המאבדים עצמם לדעת לשם כפרה על חטאיהם מבוססת על הנחת יסוד, כי דברי הלכה לחוד ודברי אגדה לחוד. אומנם, יש צורך להתייחס לדברי אגדה, לפרשם ולהבינם, אך את ההלכה יש לקבוע ולבסס רק על סמך מקורות הלכתיים ולא על דברי אגדה. לתפיסה זו יש אחיזה כבר באמרתו של רבי זעירא בשם שמואל בירושלמי פאה פ"ב ה"ו: "אין למדין... מן ההגדות", והיא נשנית במפורש בדבריהם של גאוני בבל.²⁶ אך תפיסה זו לא היתה מקובלת במשמעותה הבסיסית על חכמי אשכנז הראשונים, "לא זו בלבד שלא מצאנוה בדבריהם ולא מצינו שעשו בה שימוש כלשהו, אלא שמצאנום סומכים על האגדה ועל כתובים מן המקרא שנדרשו על ידם במשא ומתן

24. סברה זו הועלתה אף על ידי אחדים מפוסקי אשכנז האחרונים, ראו: ר' שמעון סידאן (רב בטירנויא והגליל במאה התשע-עשרה), שבט שמעון, וויען תרמ"ד, הלכות אבילות, סי' שמה; ר' מ"ד וולנר, 'זכויות וסמכויות הרופא', ר' שאול ישראלי (עורך), התורה והמדינה, קובץ ז"ח (תשט"ז-תשי"ז), עמ' שכ. טענה זו נשנתה בימינו בתשובתו של ר' עובדיה יוסף בספרו שו"ת יביע אומר, חלק שני, ירושלים תשט"ז, חיו"ד סי' כד, אות ח, כך לשונו: "ובאמת שהדבר תמוה לפי עניות דעתי, היאך ייתכן לעשות מצות תשובה בעבירה גדולה כזאת שירצח את עצמו. וכבר אמרו חז"ל המאבד עצמו לדעת איו לו חלק לעולם הבא. ומקרא מלא דבר הכתוב, 'חי אני נאם ה' אלוקים אם אחפוץ במות הרשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה' (יחזקאל לג)".

25. ראו עוד: שו"ת זרע אמת, ח"ב, ליוורנו תקמ"ו, חלק יו"ד, סי' קמב.

26. ראו לעיל בפרק ט הערה 60.

הלכתי שלהם.²⁷ מקורות בעלי אופי אגרי, ובעיקר אלה המצויים בתלמוד הבבלי, נתפסו כחלק אינטגרלי של מקורות ההלכה ושימשו יסוד חשוב לחכמי אשכנז בדיוניהם ההלכתיים.²⁸

חכמי אשכנז, ראשונים ואחרונים, סמכו על דברי האגדה והתירו לאדם לאבד את עצמו לדעת כדי לכפר על חטאיו, או לפחות הוציאוהו מכלל דין מאבד עצמו לדעת ש"אין מתעסקין עמו בכל דבר" וכו'. נכון הוא ששיטתו של בעל 'נודע ביהודה', ר' יחזקאל הלוי לנדא, מגדולי הפוסקים בפראג במאה השמונה-עשרה, היא שאין למדין הלכה מן האגדה, אפילו אם לא נמצא בתלמוד להיפך,²⁹ אולם רבו החולקים על שיטה זו, וביניהם כאמור חכמי אשכנז הראשונים ופוסקים מובהקים נוספים, ראשונים ואחרונים,³⁰ כפי שמובא להלן.

כאמור לעיל, מקורות האגדה אף שימשו, ככל הנראה, בסיס למעשי קידוש השם האקטיבי בעת גזרות תתנ"ו. נראה שנטילת הנפש במו ידיו של האדם כדי לכפר על חטאיו יש לה זיקה אל מעשי קידוש השם האקטיבי. שהרי כשם שמותר לאדם ליטול את חייו במו ידיו, ואף לשחוט את בני משפחתו כדי להימנע מהמרת דת או מעבירה קשה אחרת, כך מותר לו ליטול את נפשו במו ידיו כדי לכפר על עבירה קשה שבידו.

27. ראו: גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 429-432; הנ"ל, 'זיקתה של יהדות אשכנז הקדומה אל ארץ ישראל', שלם, ג (תש"ס), עמ' 70-73 (להלן: גרוסמן, זיקתה של יהדות אשכנז הקדומה אל ארץ ישראל); י"מ תא-שמע, 'הלכה, מנהג ומסורת ביהדות אשכנז במאות הי"א-י"ב', סידרא, ג (תשמ"ז), עמ' 85-161; H. Soloveitchik, 'Religious Law and Change: The Medieval Ashkenazic Example', AJS Review, XII (1987), pp. 205-221.

28. ראו: גרוסמן, שורשיו של קידוש השם באשכנז, עמ' 107.

29. שו"ת נודע ביהודה, מהדורא תנינא, ירושלים תשכ"ט, יו"ד, סי' קסא; שם, חו"מ, סי' יד: "הנה אין דעתי נוחה מפסקים כאלו ללמוד פסק הלכה מדברי אגדה". וכן כתב רז"י יולעס בשו"ת זכר ישעיהו, וילנא תרמ"ב, סי' יז: "דאין מקשין מן האגדות כמו שהשיב מרן זקני הנודע ביהודה תניינא יו"ד, סי' קסא". ראו: שדי חמד, פאת השדה – כללים, מערכת האל"ף, סי' קנ (מהדורת ליובאוויטש, כרך שביעי, עמ' 3085).

30. ראו: בספר הישר לרבנו תם, חלק התשובות סי' תרי"ט; פסקי הרא"ש למסכת נדרים, פרק תשיעי, סי' ב: "ואמר ליה [פרעה ליוסף] זיל אתשיל אשכנזתך... ואי לא הלכתא לא הוה קבע ליה בהש"ס"; שדי חמד, קונטרס הכללים, מערכת האל"ף, סי' צה-צו (מהדורת ליובאוויטש, כרך ראשון, ברוקלין תשל"ו, עמ' 41); שדי חמד, פאת השדה – כללים, מערכת האל"ף, סי'לט (מהדורת ליובאוויטש, כרך שביעי, עמ' 2957).

אגדה מאוחרת מספרת כי ר' אלחנן בנו של ר' שמעון בן יצחק (מגדולי חכמי מגנצא בסוף המאה העשירית וראשית המאה האחת-עשרה) נגנב מבית אביו בקטנותו, נעשה כומר "וסוף עלה לגדולה עד שנעשה אפיפיור", נפגש באופן דראמטי עם אביו, חזר בתשובה ומת מות קדושים:

אמר לו אבי אבי אני הוא בנך... מה אעשה שאהיה בן עוה"ב, כי יודע אני שתורת ישו הבל היא ואינו כלום. אמר לו אביו: חללת שם הקב"ה ברבים, קדש שמו ברבים ואני מקבלך עלי ותהא בן העולם הבא... תזמין כל ממשלתך המלכים והדוכסים וההגמונים אז תקדש שמו של הקב"ה, ועשה וטיהר את עצמו ועלה לראש המגדל וקרא שמעו כולכם... כי אין ממשות בישו הנוצרי כי נולד מן האשה כאחד האדם ולכן אין תקוה לאחריתכם שאתם מאמינים בו. אמרו הגלחים היועצים שלו: שמא נשתטה, אז אמר להם: אתם סבורים שרוח שטות נכנסה בי, חי נפשי כי רוח אלוקים נכנסה בי ואתם שוטים, נתייעצו הגלחים להרגו פן יסיר העם מתרופתם, וכשראה כך אז קפץ מן המגדל לארץ ואמר: שחלילה שיהרגוני אותם טמאים כי אני מאמין באלקי אבי. ומיד ששמע אביו רבנו שמעון הגדול שקדש את השם נתן שבח והודיה למקום וקבעו על שם בנו יוצר מיום ב' של ראש השנה 'מלך אמון מאמרך' וכתב בעניות שם בנו: 'אל חנן' נחלתו בנועם להשפר, כי כך היה שמו אלחנן.³¹

ר' אלחנן אשר נאלץ להמיר את דתו (אפשר שהיה הדבר בגזרות בגרמניה בין השנים 1008-1012 ואולי בגזרות צרפת בסמוך לשנים אלה),³² קידש את השם ברבים, כפר בישו והתאבד בקפיצה מן המגדל כדי שלא יפגעו בו הנוצרים ובכך חזר ליהדות וזכה לחיי העולם הבא. אגדה זו נשתמרה בכמה מקורות, שאינם תלויים זה בזה, דבר המסייע

31. א' ילינק, בית המדרש, ירושלים תשכ"ז, חלק ו, עמ' 137-139; גנזי נסתרות, ג (תרל"ה), עמ' 4-1; כת"י בודליאנה 1210, דף 47 ב'. ואילו ב'בית המדרש', חלק ה, עמ' 152, ר' אלחנן לא התאבד אלא: "אסף בידו הון רב וימלט בסתר ויבוא אל מגנצ"א וישב אל אלוהי ישראל באמת ובתמים ויהי לאיש יהודי חשוב מאוד בעיני כל העם וברומא לא ידע איש אנה בא ומה היה לו".

32. רדיפות היהודים אירעו בראשיתה של מאה זו בצרפת הצפונית ובגרמניה, הן החלו בצרפת בשנת 1007 ונתחזקו בשנת 1009-1010, כנראה בשל ההאשמה, כי הריסת הקבר הקדוש בירושלים על ידי הח'ליפה אל חאכם נעשתה בעידודם של היהודים (שמועה זו נתקבלה על ידי רבים, למרות שהיהודים עצמם נרדפו בצורה קשה על ידו). בשנת 1010 נגזרה על יהודי לימוז' גזרת גירוש והיו מכין יהודיה כאלו שמסרו את עצמם על קידוש השם. גזרת גירוש דומה נגד יהודי מגנצא, ואולי אף מקומות אחרים בגרמניה, נגזרה בשנת 1012.

להנחה שטמון בה גרעין היסטורי כל שהוא.³³

במסגרת התיאורים של מעשי קידוש השם בכרוניקה של ר' שלמה בר' שמשון על גזרות תתנ"ו, מובא סיפור מזעזע על נפתוליו של יהודי שהשתמד בעת הפרעות במגנצא בשנת תתנ"ו וניחם על מעשהו. יצחק ב"ר דוד הפרנס המיר את דתו בעל כורחו כדי להציל את ילדיו. אולם מעשה זה, שנעשה בעת הריגתם של יהודים רבים על קידוש השם, הביאו לידי ייאוש. דרך פעולתו משקפת גם את הלהט שהתעורר אצלו מחדש וגם את רגש האשמה החזק שחש בשל הישארותו בחיים:

ויהי ביום ה' לחודש סיון בערב שבועות, ויבואו שני החסידים מר' יצחק הצדיק ב"ר דוד הפרנס ומר' אורי ב"ר יוסף, והכירו את בוראם וקידשו שם יוצרם עד מאוד. כי ביום ג' כשנהרגו הקהל, בו ביום, נוצלו אלו שני החסידים לגיהנום וציחנום האויבים בעל כורחם, ועל כן קבלו עליהם מיתה אשר לא כתובה בכל התוכחות... הרהר בדעתו [יצחק ב"ר דוד הפרנס]: אעשה תשובה ואהי תמים ושלם עם ה' אלהי ישראל עד אשלים לו את נפשי ובידו אפול, אולי יעשה כחסדו ואגיע עוד אל חברי ואבוא עמם אל מחיצתם, אל המאור הגדול. וגלוי וידוע לפני בוחן לבות, כי לא שמעתי אל האויבים, אלא כדי להציל בני מיד בני עוולה, ושלא יהי מקויימים בתעותם, כי קטנים הם ולא יודעים בין טוב לרע.³⁴

מאחר שראה עצמו מחויב להסיר את אות הקין מעל מצחו, החל יצחק ב"ר דוד הפרנס בפעולה:

והלך אל בית אביו וישכור פועלים והתקינו את דלתות הבית אשר שברו האויבים. ויהי כאשר כילו לתקן הדלתות ביו ה' ערב שבועות, ויבא אל אמו ויגד לה את אשר בליבו לעשות, ויאמר לה: אהה, אימי גברתי, גמרתי בליבי להקריב קורבן חטאת לאלהי מרום, אמצא כזה כפרה. ויהי כאשר שמעה אמו את דברי בנה וכי היה ירא את ה', השביעה לו שלא לעשות דבר זה, כי נכמרו רחמיה עליו והוא נשאר לה יחיד שם מכל אוהביה, ואשתו הקדושה נהרגה, מרת שקולשטר, והיא היתה בת ר' שמואל הגדול, וגם אמו עצמה מוטלת במטתה כי הכוה האויבים לכמה פצעים, וזה בנה מר' יצחק הצילה מן המות בלא ציחון, אחרי שכבר טינפוהו. ומר' יצחק בנה החסיד לא הבין לדבריה ולא שמע אליה.³⁵

33. על הרקע לאגדה זו, ראו: גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, עמ' 89-90. סברה אחרת על הרקע לאגדה זו ראה במבואו של ילינק, שם, ח"ה, עמ' XXXVIII.

34. הברמן, עמ' לו-לז.

35. הברמן, עמ' לז.

הפצרותיה של אמו נפלו על אוזניים אטומות. יצחק אב לשנים, נצר למשפחה מכובדת, שנותר בחיים לאחר מות אשתו הקדושה, החל לבצע את מעשה כפרתו המעוצב כקורבן חטאת: שחיטה, הזאת הדם ושרפה כליל. בחג מתן תורה הביע יצחק את דבקו בכול לבבו ובכל נפשו בתורה אשר ציותה לא להמיר:

ויבוא ויסגור דלתות הבית בעדו ובעד בניו ואמו מכל צדדיו. וישאל החסיד את בניו: רצונכם שאזכח אתכם לאלהינו. ויאמרו: עשה מה שתראה ממנו. ויען הצדיק ויאמר: בני, בני, אמת הוא אלהינו ואין עוד אחר. ויקח מר יצחק הצדיק את שני בניו, בנו ובתו ויוליכם, דרך החצר בחצי הלילה ויביאם אל בית הכנסת לפני ארון הקודש וישחטם שם על קידוש השם הגדול, אל רם ונישא, אשר ציונו בלי להמיר יראתו הטהורה ולידבק בתורתו הקדושה בכל לבבנו ובכל נפשנו. ויז מדמם על עמודי ארון הקודש, כדי שיבואו לזכרון לפני מלך יחיד אל חי העולמים ולפני כסא כבודו, ויאמר: הדם הזה יהיה לי כפרה על כל עוונותי. וישב החסיד דרך החצר אל בית אביו והדליק את הבית בד' זוויותיו, ואמו נשארה בבית ונשרפה על קידוש השם. והחסיד מר יצחק חזר בשנייה לשרוף את בית הכנסת והדליק את האור בכל הפתחים, והחסיד היה מהלך מפניה לפניה ומזוית לזוית וכפיו פרושות השמימה לאביו שבשמים, ויתפלל אל ה' מתוך האש בקול גדול וקול נעים. ויצעקו אליו האויבים בעד החלונות: אדם רשע, צא מן האור, עוד תוכל להינצל. ויושיטו לו תורן אחד, כדי למושכו מן האור ולא אבה הצדיק ונשרף שם איש תם וישו ירא אלהים, והנה נפשו גנוזה בגורל הצדיקים בגן עדן.³⁶

מעשה הכפרה של ר' יצחק ב"ר דוד הפרנס – שחיטת ילדיו, שריפת בית אביו על אמו ושרפת בית הכנסת על עצמו – נחשב בעיני כותבי הזכרונות מעשה חיובי המזכה את בעליו בתואר "חסיד", "צדיק" ו"איש תם וישו וירא אלוהים". לאמור, ראוי לאדם לכפר על עבירה קשה שבידו, על ידי שחיטת עצמו כקורבן כפרה לפני ה'.³⁷ בכרוניקה של ר' שלמה בר' שמשון מובא סיפור נוסף על נטילת חיים עצמית לשם כפרה:

ביום השלישי [לחודש תמוז] נהרגו אלו שבכפר נושא... וגם חסיד אחד היה לשם ור' יצחק הלוי שמו, ויסרוהו ביסורים קשים. וכאשר ראו עינויו וציחנוהו

36. הברמן, עמ' לז"ל.

37. על הקשר הספרותי והרעיוני של מעשה הכפרה של ר' יצחק הפרנס לשרפת הכוהנים בעת חורבן בית המקדש, ראו: יובל, שני גוים בבטן, עמ' 159-165.

בעל כרחו, כי מן המכות אשר הכוהו לא היה יודע עד מה, וכשעמד על דעתו, חזר בעור שלשת ימים והלך לקולוניה ונכנס בביתו והמתין מעט, רק שעה אחת, והלך לנהר ריינוס וטבע עצמו בנהר. ועליו ועל כיוצא בו נאמר "מבשן אשיב אשיב ממצולות ים" וגו'. וצף בתוך המים כך עד שבא לכפר נושא והשליכוהו המים לשם על שפת הנהר.³⁸

ר' יצחק הלוי הוטבל לנצרות בעל כורחו, "כי מן המכות אשר הכוהו לא היה יודע עד מה". כשהבין מה עשה לאחר שלושה ימים, חזר לביתו שבקולוניה, המתין מעט, יצא אל הריינוס והטביע את עצמו בנהר. ייתכן שביקש בכך למחות במים את זכר המים שהפכוהו לנוצרי. גופתו של ר' יצחק הלוי צפה בנהר הריינוס עד שנפלטה לחוף בכפר נושא לצד גופת ר' שמואל ב"ר אשר, המכונה "החסיד", שנהרג על שפת הנהר עם שני בניו. הסיפור מסתיים במילים: "ונקברו אותם שני החסידים לשם על שפת הנהר בחול יחד בקבר אחד, והם קידשו שם שמים לעיני השמש".³⁹

"תשובת הכתוב" ו"תשובת המשקל"

אף מסדר התשובה והכפרה שהיה רווח באשכנז, אשר מופיע בהרחבה בספרות חכמי אשכנז מבית מדרשם של ר' יהודה חסיד ור' אלעזר מוורמייזא, ניתן לעמוד על השפעת ספרות האגדה על התרת עינויים וחבלה עצמית לצורך כפרה וחזרה בתשובה.⁴⁰ בסדר זה תפסו מקום ניכר ייסורים ועינויים גופניים הנגזרים מ"תשובת המשקל" ומ"תשובת הכתוב". דהיינו, מידת עינויי הכפרה נקבעת מ"תשובת הכתוב" – מגזרת העונש ה'כתוב' בתורה לעבירה, ו"מתשובת המשקל" – מהנאת החטא. סדר התיקון, התשובה והכפרה בגין עברות חמורות ביותר כניאוף ורצח כלל מתכונת סיגופים קשה, ובה שורה של מעשים קשים כגון טבילות וגלגולי שלג, ישיבה בגוף מרוח בדבש סמוך לדבורים ועוד

38. הברמן, עמ' מד.

39. ראו: גולדין, עלמות אהבוך, על מות אהבוך, עמ' 126-127.

40. בנוסף למעשים מספרות האגדה שהובאו לעיל, יש סיפורים נוספים בתלמוד ובמדרשים על אנשים שביקשו שיבואו עליהם ייסורים קשים כדי לכפר על מעשיהם, כגון: נחום איש גמזו (תענית כא ע"א), ר' אלעזר בר' שמעון (כבא מציעא פד ע"ב) ועוד.

כהנה וכהנה.⁴¹ כך, למשל, כותב ר' אלעזר מוורמייזא, מגדולי החכמים באשכנז ומוותיקי חסידיה במפנה המאות השתי-עשרה והשלוש-עשרה, בספר ה'רוקח' (ספר הרוקח הגדול, מהדורת ב"ש שניאורסון, ירושלים תשכ"ז, עמ' כז) בסדר התשובה לנואף עם אשת איש:

תשובת הכתוב הבא על אשת איש שהוא במיתה יסבול צער קשה כמיתה יושב בקרח או בשלג בכל יום, שעה אחת בכל יום, פעם אחת או פעמיים, ובימות החמה יושב לפני זבובים או לפני נמלים או לפני דבורים או יסבול יסורין הקשין לו כמות.⁴²

עדיין יש מקום לטעון שר' אלעזר מוורמייזא המליץ על עינויים גופניים אלו רק כאשר הם אינם מסכנים את חייו של העבריין,⁴³ אך רבו של ר' אלעזר מוורמייזא, ר' יהודה החסיד, כתב במפורש שיש לנקוט בדרך זו של כפרה אף אם כתוצאה מכך העבריין ימית את עצמו. כך נאמר בשו"ת ר' יהודה החסיד בענייני תשובה המצויות במספר כתבי יד על מי שחטא בגויה:⁴⁴

וכשיחטא פעם שנייה בגויה אין להקל עליו כבראשונה, אלא אם בימות החמה ילך במקום שהנמלים מתרבים וישב ביניהם ערום, ואם בימות הקרח ישבר הקרח וישב וישהה במים עד החוטם. ואם חזר בשלישית לסורו ושב, אז יאמר לו החכם אין לך תשובה אלא כאותו שבועל אשת איש, שיעמוד במקום דבורים הרבה ויאכלו את בשרו. ואם ימות מתוך אלו היסורין אשריו, ואף אם יתרפא ולא יסור עוד אשריו.

41. ראו: י' אלבוים, תשובת הלב וקבלת יסורים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 11-17 (להלן: אלבוים, תשובת הלב וקבלת יסורים); תא-שמע, התאבדות ורצח הזולת על קידוש השם, עמ' 152-153.

42. וכן בספר חסידים, מהדורת י"ה וויסטינעצקי, פרנקפורט ע"נ מין תרפ"ד, סי' יט.

43. כך טוען ר' ישמעאל הכהן ממודינה בשו"ת זרע אמת, ח"א ליוורנו תקל"ו, סי' פט (ראו לעיל בפרק זה): "דהשב יסגף עצמו בתשובת המשקל ובתשובת הכתוב אינו חובה אלא עצה טובה... ודוקא ביכול הכתוב מדבר מה שאין כן בדאיכא חשש סכנת נפשות בעשותו הסיגופים שהיו צריכים לכפרת עונותיו לפי טבעו דאז מתחייב בנפשו אם יעשה כן והוא בכלל הורג את עצמו".

44. אלבוים, תשובת הלב וקבלת יסורים, עמ' 14, הערה 13; ש"י שפיצר, 'שאלות ותשובות רבינו יהודה החסיד בעניני תשובה', י' בוקסבאום (עורך), ספר הזכרון לרב ש"כ ורנר, ירושלים תשנ"ו, עמ' ר"רב; 'תשובות בענין סדרי תיקוני תשובה', ש"א שטרן (עורך), ספר מאורות הראשונים, חלק ראשון, ירושלים תשס"ב, עמ' ק.

ועוד כתוב בסדר התשובה שבכתב יד זה:

עשה עבירות חמורות שהוא חייב עליהם מיתה, כגון שאם חטא באשת איש ואסרה על בעלה, או בא על נערה המאורסה, או אנס אשת כהן, או הרג את הנפש, ואחר כך מתחרט ורואג על חטאותיו אשר חטא וממית עצמו בתשובה עבור בוראו, אשריו ואשרי חלקו, ויזכה להיות במחיצת צדיקים וחסידים.

עוד נמצא בשו"ת ר' יהודה חסיד בענייני תשובה:

שאלה: אם ימית אדם עצמו עבור עונותיו, אם עובר על זה "אך את דמכם לנפשותיכם אדרוש". תשובה: דטוב הוא לאדם אם ימית עצמו עבור עונותיו, שכך מצינו בר' אליעזר בן דורדיא שהמית עצמו עבור עונותיו, ויצאת בת קול ואמרה אשריך וכו'. וגם מצינו בבראשית רבה בבן אחותו של ר' יוסי בן יעזר שהמית עצמו בהרבה מיתות ונחשב לו לזכות. ומשומד אחד און[מר] הוא חטא במים לפיכך הטביע עצמו במים להיות לו לכפרה.

לפנינו תשובות ברורות של ר' יהודה החסיד על פיהן "אשרי חלקו" ו"טוב הוא לאדם" אם מייסר את עצמו עד מוות כדי לכפר על חטאיו ואינו עובר בכך על איסור התאבדות. והנה אין ספק כי האיסור לתבול באדם, בזולתו או בעצמו, הוא מכלל האיסורים החמורים שבתורה, ועל אחת כמה וכמה חבלה גופנית קשה המהווה סכנת נפשות של ממש, וכשם שאסור לאדם לאבד עצמו לדעת, כך אסור לו לסכן את חייו מדעת. איסור חמור זה היה מקובל גם בעיני ר' יהודה החסיד כפי שנאמר ב'ספר חסידים', מהדורת וויסטינעצקי, פרנקפורט ע"נ מין תרפ"ד, סי' קסג: "ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש", אם מת אדם בפשעו או מתקוטט עד שהורגין אותו עתיד ליתן את הדין שגרם לו מיתה. ואם הלך במקום סכנה כגון על קרח ונפל ומת או חורבה רעועה וכן המתקוטט את האדם ואותו שכנגדו אלם או רוצח ומגזם לו וזה מחרפו ומכעיסו כל אלו עתידין ליתן את הדין שגרמו מיתה לעצמם, והמתקוטט עם מי שהשעה משחקת לו או המתקוטט עם מכשפים או מכשפות ועם מענישים ונענשים על ידם ובני אדם שהם מעט ונלחמים עם גבורים ומרובים... תלמוד לומר 'ואך את דמכם לנפשותיכם'". וכן נאמר שם, סי' קסה: "אדם שבאו עליו חומסים וגוזלים וחפצים לקחת הממון מידו והוא יכול לברוח והוא יודע בבירור שאינו יודע כנגדם להלחם כנגדם ואומר כיון שלוקחים אותו ממון למה לו חיים או גואל הדם שרודף אחר הרוצח גבור ממנו ונהרג עוברים על 'אך את דמכם לנפשותיכם אדרש', וכן המוסר עצמו בבית כשנפלה עליו דליקה להציל

ממונו והאש מלהטת". ועוד נאמר שם, סי' תשעו: "מי שהולך למרחוק ללמוד והדרך מסוכן כי יש ליסטיין הרבה בדרכים וגוזלין וחומסין והורגין ותופסין אותו ומייסרין אותו עד שיפדוהו הקהילות על זה נאמר (קהלת ז, טו) יש צדיק אובד בצדקו שהיה לו להמתין מעט רגע עד יעבור זעם ולא יגרום שיהרג... ואין לומר שלוחי מצוה אינן ניזוקין במקום שמצוי היזק שאני ועל זה נאמר (תהלים קיט, קכו) 'עת לעשות לה' הפרו תורתך'". העולה מדברים אלו הוא שהמביא עצמו לידי סכנה עתיד ליתן את הדין, כי גרם מיתה לעצמו, ועובר על איסור התאבדות – "אך דמכם לנפשתיכם אדרש". ואולם אם מייסר את עצמו ומביא עצמו לידי סכנה כדי לכפר על חטאיו, לא זו בלבד שאינו עובר בכך על איסור התאבדות, אלא "אשרי חלקו".

לדעת פרופ' יצחק בער, סדרי הכפרה שהיו נהוגים בקרב חסידי אשכנז "אינם הלכה למשה מסיני ולא הלכה תלמודית בכלל, אלא חידוש שבא להם ליהודים על ידי השפעה נוצרית".⁴⁵ השאלה המתבקשת על דברים אלו שעלינו לשאול, כיצד זה הורה איש הלכה מובהק ברמתו של ר' אלעזר מוורמייזא על עשיית מעשים שיש בהם חבלה קשה בגוף העלולה להביא לידי מוות? כיצד זה הורה רבו "האיש הגדול ר' יהודה החסיד" ש"טוב הוא לאדם אם ימית עצמו עבור עוונותיו" "ונחשב לו לזכות"? הרי על פי ההלכה, החיים הם ערך עליון ואינם עומדים לבחירה, והלכה ידועה היא: "חמירא סכנתא מאיסורא". יש לזכור כי את כל זה העמידו בעל ה'רוקח' ור' יהודה החסיד רבו כחלק מסדר התשובה, שהוא עניין הנוגע לכל אדם, בכל עת, ומהווה אחת מן הדרישות הדתיות היסודיות מן האדם היהודי. כיצד אפוא מתיישבים הדברים? האם מפני שכך ראה ולמד לעשות ר' אלעזר בעל ה'רוקח' מן הסביבה הנוצרית? אין ספק שהמעשים ברוח זו המובאים בדברי האגדה שבתלמוד ובמדרשים עמדו לפני חכמי אשכנז הראשונים, והם הסיקו מהם, כי יש מצבים מיוחדים שבהם עינויי גוף קשים העלולים להביא לנטילת הנפש במו ידיו של האדם, לא זו בלבד שהם מותרים, אלא אף רצויים ומקובלים במרומים. המלצות על סיגופים וייסורים קשים לבעלי תשובה מצויות בשפע בפרקי רבי אליעזר ובסדר אליהו רבה המאוחרים.

45. י' בער, 'המגמה הדתית-החברתית של 'ספר חסידים', ציון ג (תרצ"ח), עמ' 18-20. ראו עוד: י"א דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי-הביניים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 86, הערה 73 (להלן: דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי-הביניים); אורבך, בעלי התוספות, עמ' 393-394; H. Soloveitchik, 'Three Themes in the Sefer Hasidim', *AJS Review*, 1 (1976), p. 320, near note 25.

כך, למשל, מסופר בפרקי רבי אליעזר, פרק עשרים, על אדם הראשון: בא' בשבת נכנס אדם במי גיחון העליון עד שהגיע המים עד צוארו ונתענה שבעה שבועות ימים עד שנעשה גופו כמין כברה. אמר אדם לפני הקב"ה רבון כל העולמים העבר נא חטאתי מעלי וקבל את תשובתי וילמדו כל הדורות שיש תשובה ואתה מקבל תשובת שבים. מה עשה הקב"ה פשט יד ימינו והעביר את חטאתו מעליו וקבל את תשובתו.⁴⁶

מדרשים אלו, שנחשבו באשכנז כספרות מדרשית לכל דבר, חיזקו את ההכרה האשכנזית במעשי כפרה אלו.⁴⁷ לא יפלא כלל אם גם בתחום זה של ענישה עצמית עד מוות לפנינו מסורת ארץ ישראלית קדומה אשר ידועה השפעתה על מנהג אשכנז.⁴⁸ ההערכה העמוקה שרווחת ספרות האגדה למעשים כאלה היא ששימשה מקור ישיר לחכמי אשכנז הנזכרים, שראו בה הוראת דרך הלכתית של ממש. משהחלה נורמה אישית כזו רווחת בחוגים נוצריים בסביבתם, דנו חסידי אשכנז וגדוליה קל וחומר בעצמם, ויישמו את ההמלצה שבאגדה הלכה למעשה בחברה שבה חיו, מפני שלא הבדילו כלל בין מקור הלכתי קלאסי לבין אגדה ברורה ומפורשת, המעידה על הנורמות שהיו מקובלות על חז"ל. סדר הכפרה והתשובה של חסידי אשכנז, על פיו טוב לחוטא לענות עצמו עד מוות כדי לכפר על חטאיו הכבדים, מצא כנראה את דרכו אל המחבר הספרדי האנונימי של ספר כף הקטורת.⁴⁹ כהמשך לקטע שבו הוא דן במצוות קידוש השם, אשר העתיקו מספר המקצועות שאפשר מאוד שהיו בו הלכות שמקורן באשכנז, כותב המחבר האנונימי את הדברים הבאים:

46. השווה לעירובין יח ע"ב; עבודה זרה ח ע"א; ספר אדם וחווה, הספרים החיצונים, מהדורת א' כהנא, כרך ראשון, ירושלים תש"ל, עמ' ו-ז. ראו: בר, על מעשי כפרה של בעלי תשובה, עמ' 159-181.

47. תא"שמע, התאבדות ורצח הזולת על קידוש השם, עמ' 155.

48. ראו: גרוסמן, זיקתה של יהדות אשכנז הקדומה אל ארץ ישראל, עמ' 57-92 ושם ספרות קודמת; י"מ תא"שמע בביקורתו על ספרו של א' גרוסמן, 'חכמי אשכנז הראשונים', קרית ספר, נו (תשמ"א), עמ' 344-352; הנ"ל, מנהג אשכנז הקדמון, ירושלים תשנ"ב, מפתח עניינים, עמ' 355, הערך 'ארץ ישראל, השפעתה על מנהג אשכנז'; ר' בונפיל, 'בין ארץ ישראל לבין בבל', שלם, ה (תשמ"ז), עמ' 1-30; א' גרוסמן, 'אימתי פסקה ההגמוניה הארץ ישראלית באיטליה', ע' פליישר ואחרים (עורכים), משאת משה: ספר היוכל למשה גיל, תל אביב תשנ"ח, עמ' 143-157.

49. ראו על מקום כתיבת הספר וזמן כתיבתו של הספר לעיל בפרק יב ושם הערה 178.

וכיוצא בזה מי שבא אליו רוח רעה ועבר וכפר בתורת משה ומאס במצות ה' אלקי ישראל והלך בשרירות לבו, ונתנחם והלך וקבל מיתה משונה במקום שעבר עבירה, כל ישראל מחוייבים לשמוח עליו כשמח' היין כי המת יהיה חי לעלם ולעלמי עולמים (כתב יד פריס 845, דף 23א).

קבלת מיתה משונה לצורך כפרה על חטא נזכרה בסיפור (שהובא לעיל) על שני החסידים ממגנצא, מר יצחק ב"ר דוד הפרנס ומר אורי, ששרפו את עצמם כדי לכפר על הטבלתם לנצרות בעל כרחם. בכרוניקה של ר' אליעזר ב"ר נתן על גזרות תתנ"ו מובא כך: "וגם שני חסידים נוצלו בו ביום כי ציחנום בעל כרחם שם אחד מר אורי ושם השני מר יצחק ושתי בנותיו עמו. וגם הם קדשו את השם מאוד וקבלו עליהם מיתה משונה אשר לא כתובה בכל התוכחות כי בערב שבועות שחט מר יצחק ב"ר דוד הפרנס שתי בנותיו עמו והצית אש בביתו ומיד הלכו הוא ומר אורי עמו לבית הכנסת לפני ארון הקודש וימותו שם לפני ה' כי נשרפו שמה בלב שלם".⁵⁰ גם בנוסח הסיפור הארוך בכרוניקה של ר' שלמה ב"ר שמשון מופיע ביטוי דומה: "ועל כן קבלו עליהם מיתה אשר לא כתובה בכל התוכחות" (חסרה כאן המילה "משונה").⁵¹

מלשון הדברים בכף הקטורת משתמע, שלא מדובר על אדם שנאנס לעבירה בשעת השמד ומבקש לחזור בתשובה אלא ביחיד שהמיר את דתו מרצון ומבקש לכפר על חטאיו.

הביטוי בכף הקטורת: "במקום שעבר עבירה", יכול להתפרש בשני אופנים, מקום פיזי שבו עשה את העברה או תחליף של התשובה על חטאו. אם משמעות "במקום" היא אכן 'חליפת', 'תמורת', או 'כפרת', הרי שיש כאן העתקה של דרכי הכפרה מבית מדרשו של רבי יהודה חסיד.

לא ברור אם קטע זה בכף הקטורת הוא המשכו הישיר של הקטע הקודם לו שבו המחבר האנונימי אימץ רעיונות אשכנזיים ביחס לקידוש השם; הקישור ביניהם נראה הגיוני מאוד. אם להנחה זו יש על מה לסמוך, תיתכנה שתי אפשרויות: אחת, לפנינו המשך הקטע מספר המקצועות, שאותו ראה בעל 'כף הקטורת' בחיבור המקורי, או בציטוט של ר' יצחק בעל 'סימני אור זרוע',⁵² או בחיבור שלישי כלשהו, שאף

50. הברמן, עמ' עה.

51. הברמן, עמ' לו.

52. ראו לעיל בפרק יב הערה 179.

הוא לא שרד. אפשרות שנייה היא, שמקור אשכנזי כלשהו הכניס הוספה בסוף הקטע המקורי של 'ספר המקצועות', ומקור זה היה לנגד עיניו של מחבר ספר כף הקטורת.⁵³

הלכות התשובה שבספר ה'רוקח' ובספר חסידים וספרי תשובה שנכתבו על פיהן וברוחן חדרו אל ספרי ההלכה של הדורות הבאים באשכנז ובפולין.⁵⁴

הצורך בתשובת המשקל התעורר בקרב היהודים שהמירו את דתם בספרד ובפורטוגל וביקשו לחזור בתשובה ולכפר על עוונותיהם. רבים מן האנוסים בבואם לשוב אל היהדות ביקשו להם מערכת של מלקות וצומות שתשמש כפרה על כל העוונות והחטאים שעשו בהיותם אנוסים. כך, למשל, מובא בשו"ת רלב"ח, קונטרס הסמיכה, ויניציאה שכ"ה, רעז ע"ב: "והיה בקרוב איש לשוב אל ה' ויאמר בלבו למה זה הבל איגע, מה בצע כי אצום ואלך קדורנית [אם לא] אלקה מלקות ארבעים ולא יוסיף ולא יתן ולא יעצור כח לפטור אותי מידי כרת, וחטאתי נגדי תמיד... זאת היתה בעמנו לאבן נגף ולצור מכשול לבלתי שוב אל ה'... ונעול דלתי התשובה". האנוסים סבורים שבהעדר עונשים גופניים על עוונותיהם, אין טעם להתייגע ולשוב בתשובה, שהרי בהעדר כפרה הם עומדים עדיין תחת חיוב כרת וחטאם לא סר ועומד נגדם תמיד.⁵⁵ ר' לוי בן חביב, שאף הוא נאנס להמיר את דתו בפורטוגל, משתדל להוכיח

53. ראו: גרוס, קידוש השם בפורטוגל, עמ' 101-102.

54. ראו: שו"ת מהר"י ברונא, מהדורת מ' הרשלר, ירושלים תש"ך, סי' רכו, רסו; ש' שפיצר, 'גנוזות', מוריה, שנה תשיעית, גיליון ז'ח (ניסן תש"ם), עמ' ג (תשובה נוספת של מהר"י ברונא); שו"ת מהר"ם מינץ, מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשנ"ב, סי' כה, עה, עט, צג; שו"ת מהר"י ווייל, מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשס"א, סי' יב, קכג, קמז; שו"ת תרומת הדשן, מהדורת ש' אביטן, ירושלים תשנ"א, סי' קצח, פסקים וכתבים, סי' נה, ס"סב; שו"ת מהרש"ל, לובלין של"ה, סי' כח; שו"ת הרמ"א, מהדורת א' זיו, ירושלים תשל"ב, סי' לז; שו"ת מנהיר עיני חכמים למהר"ם מלובלין, ונציה שע"ח, סי' מג"מה; שו"ת משאת בנימין לר' בנימין אהרן סאלניק, קראקא שצ"ג, סי' כו; שו"ת יפה נוף לר' יצחק מזיא, מהדורת א' ברגר, ירושלים תשמ"ו, או"ח סי' קי; ויחל משה לר' יהודא אהרן משה אלטשולר, חלק שני (תורת האשם), פראג שע"ג, סי' שצד, שצט, תלג ועוד. ראו: דינרי, חכמי אשכנז בשלהי ימי הביניים, עמ' 68-92; אלבוים, תשובת הלב וקבלת יסורים, עמ' 18-88.

55. זה אחד הנימוקים שעוררו את חכמי צפת לחדש את הסמיכה, כדי לפטור את החוטא מכרת על ידי מלקות, שהרי רק בית דין סמוכים ומומחים יכולים לדון את האדם למלקות. ראו: תשובת ר' יעקב בי רב, שו"ת רלב"ח, ויניציאה שכ"ה, רפה ע"ג.

בדבריו, שאין חייבי כריתות נפטרים מידי כרת על ידי מלקות, אלא אם כן התרו בהם בשעת מעשה העבירה "ובדורותינו אלה לא ראינו ולא שמענו שיש רשעים פרוצים כל כך שיעשו העבירה בפרסום אחר ההתראה". ועוד הוא טוען, שהתשובה היא העיקר ולא המלקות, "כי גם בלי המלקות על ידי בית דין יכופר עונו", אם רק ישוב בלב שלם. אף ר' יצחק אברבנאל, ממגורשי ספרד, סבר שאין האנוסים זקוקים לתשובה שיש בה צומות וסיגופים. הוא ראה בסיגופים אלו השפעה נוצרית, ועל כן התנגד לכך בכל תוקף. כך מובא בספרו משמיע ישועה, ד' אופיבאך, ז ע"א:

שלא יחשבו האנוסים שכמו שיצטרכו לעזוב דרך הגוים לענין שמירת המצוות שגם כן יצטרכו לעזוב שאר הטובות והקנינים אשר קנו בגיותם... ולא יחשבו שיצטרכו להפרד ממנום ולעזוב האשה והבנים ולשבת יחדים בעניות וחוסר כל ובסגוף הגופים, על זה אמר: והתירך ה' אלהיך לטובה, כלומר שלא יאסור כל זה עליהם, כדרכי הגוים, כי לא יחפוץ השם שיסגפו ויתענו האנשים הדבקים בו, אבל ישוב ה' לשוש עליהם כאשר שש על אבותיה.

אך היו חכמים ספרדיים שסברו ש"צריך לתקן לכל אחד ואחד התשובה הראויה לו לפי רוב השנים ולפי מיעוט השנים [שישבו בספרד ובפורטוגל], ולפי המקומות אשר ישב בהם חוץ לעדת ה' וחטא ועוה ופשע... כי על כל החטאים יביאהו האלהים במשפט".⁵⁶ ר' יעקב ששפורטש, מחכמי צפון אפריקה במאה השבע-עשרה, אף סידר תשובה לאנוס אחד על פי שיטתו החמורה של בעל ראשית חכמה.⁵⁷

אף הרב יחזקאל הלוי סג"ל לנדא, בעל הנודע ביהודה, מחכמי פרג במאה השמונה-עשרה, מיעט בחשיבותם של סדרי תשובה אשר יש בהם סיגופים ועינויים קשים. בשו"ת נודע ביהודה, מהדורא קמא, או"ח, סי' לה, מובאת שאלה על "אחד שנכשל באשת איש כמה שנים, שלש שנים רצופות שהיה בביתה, ועתה נתעורר בתשובה, ואשרי לו שתורתו עמדה שלא ישתקע בטומאה... שאל לסדר לו תשובה לאיש הזה על פי כחו, כי הוא אדם חלוש מאוד ומתמיד בתורה הרבה".

בעל הנודע ביהודה כותב בתשובתו, שאמנם הקשר בין צום לתהליך

56. ר' שמואל אבוהב, מחכמי איטליה במאה השבע-עשרה, ספר הזכרונות, נדפס על ידי ר' יצחק ב"ר אברהם חיים ישורון, פראג שצ"א תי"א, עה ע"א.

57. ר' יעקב ששפורטש, שו"ת אהל יעקב, אמשטרדם תצ"ז, סי' ג. ראו: אסף, אנוסי ספרד ופורטוגל בספרות התשובות, עמ' 179-180.

תשובה יסודו בנביאים [”שובו עדי בצום” וגו’ (יואל ב, יב)], אך סדרת התעניות והסיגופים – מספר התעניות ורמת העינוי והסיגוף שנדרשים כדי לכפר על החטאים השונים – ”לא מצינו בכל התלמוד... רק שספרי המוסר והתשובה האריכו בזה ורוב דבריהם בנויים על סברות כרסיות בלי שורש, וספר אחד נשען על חבירו בלי יסוד כלל. ומצינו בזה הרבה חומרות והרבה קולות ולכן קשה עלי להשיב בזה”, ”שאיני רגיל להשיב לשואל ממני שאלה בדבר שלא אוכל למצוא שורש בדברי הגמרא והפוסקים”. ואולם מאחר שהחוטא שעליו נשאל הוא ”צורבא מרבנן ואיש חלוש לכן לא אמנע מלדבר קצת בזה”. לדבריו, אם נטיל על אדם זה, ש”עונו גדול מנשוא מצד חומר העוון עצמו, עוון אשת איש, ובפרט שהתמיד בחטא זה שלוש שנים רצופות והיה עמה בבית ושכיחא ליה”, את תשובת המשקל על פי ספר ’הרוקח’, ”שדבריו דברי קבלה ואין לדמות דבריו לדברי האחרונים”, אפילו ”שנות מתושלח למספר התעניות” לא יספיקו לו כדי לכפר על חטאו, אם אכן ”היה התענית דבר המעכב בתשובה”. לדעתו של הרב יחזקאל לנדא:

אין התענית רק דבר טפל לתשובה, ועיקר התשובה היא עזיבת חטא, וידוי דברים בלב נשכר, חרטה בלב שלם, התקרבות והתלהבות לאהוב את הבורא, והיינו תשובה שישוב אל ה’ וירחמהו, וישוב אל ה’ היינו שידבק בו, אבל שאר דברים תענית וסיגופים אינם עיקרים. ותדע הרי זה בלתי ספק שהתשובה מכפרת כפרה גמורה, ודבר זה מפורסם בתורה ונביאים וכתובים ובשני התלמודים ובכל המדרשים.

לדבריו, אין ספק שתשובת המשקל, התעניות והסיגופים אינם עיקר התשובה, שהרי ”בזמן שסנהדרין היה נוהג אם עבר על חייבי מיתות בית דין אחר ההתראה, אף אם שהו עדים ולא באו לבית דין שנים רבות ובין כך עשה זה תשובה והרבה סיגופים ותעניות לאין מספר יותר ויותר מתשובת המשקל הנזכר ברוקח, ושוב אחר כל התשובה באו עדים לבית דין והעידו, הא ודאי שאין הבית הדין משגיחין על תשובתו ושורפין וסוקלין לפי עונש החטא... ואי סלקא דעתך שתשובת המשקל הוא עיקר בתשובה, אם כן ודאי נאמר למשה מסיני כל עון ואשמה משקלה ומשקל תשובתה לפי ערכה, ומעתה למה לא יועיל תשובה להציל ממיתת בית דין ואף על פי כן כל עונשי מיתת בית דין לא יבוטלו, דנחזי אנן אם סיגף עצמו לפי משקלו, ובפרט שהרבה סיגופים יש שאין להערים, כגון לישב ערום בפני דבורים וגלגול שלג וכיוצא מהנזכר בספרי התשובה, ומי שלא עשה לפי משקלו יומת בבית דין, וגם בתענית אין להערים,

שאם העדים יבואו תיכף לבית דין יומת שהרי עדיין לא התענה". דהיינו, אם הסיגופים והתעניות הם חלק עיקרי בתהליך התשובה, חוטא שקיים בעצמו את כל סדרת התעניות והסיגופים על פי תשובת המשקל ואף הוסיף עליהם כהנה וכהנה – יפטר ממיתת בית דין. ואילו חוטא שלא מילא את כל מכסת התעניות והסיגופים או שלא הספיק לקיימם כי העדים הזדרזו להעיד נגדו בבית הדין – לא יפטר ממיתה זו. "אלא ודאי שאין לסיגופים ולתעניות עיקר מן התורה, ועיקר התשובה היא חרטה גמורה וזה יכול להיות ברגע אחד". ואולם גזרת הכתוב היא שאף אדם ששב בתשובה והתחרט על חטאיו, אם העדים שהתרו בו העידו בבית הדין, אין הוא נפטר ממיתת בית דין. "שאלמלא כן בטלו עונשי תורה בכללן ואין אדם שיומת בבית דין כי יאמר חטאתי והנני שב". אמנם נאמר בתלמוד (יומא פו ע"א) שיסורים ממרקים, אך כבר אמרו חז"ל "עד היכן תכלית יסורים אפילו הושיט ידו לכיס ליטול שלש ועלו בידו שתים" (ערכין טז ע"ב).

על אף שבעל הנודע ביהודה ממעט בחשיבותם של ספרי התשובה והמוסר העוסקים בתשובת המשקל, נזהר הוא בכבודו של בעל ספר 'הרוקח' וכאשר ספר זה נזכר בדבריו הוא טורח להדגיש ש"דברי הרוקח הם דברי קבלה". ואולם לדעתו, התעניות והסיגופים מטרתם "לשכור לבו הזונה שיוכל להתחרט בלב שלם, וכל זמן שלא נשבר לבו אי אפשר להיות החרטה בלב שלם בלי ערמה". ואולם, "מי שיוכל לזכוח יצרו על ידי התורה... לזה אני מיקל מאוד בתענית וסיגופים, אבל החרטה ושבירת הלב והבכי זה נחוץ מאוד, והמרבה בבכי במסתרים משובח". העיקרון שסיגופים ותעניות אינם מעיקר התשובה, אלא עיקר התשובה הוא חרטה, וידוי ועזיבת החטא נזכר אף בדברי הרב משה סופר בתשובותיו (שו"ת חתם סופר או"ח, סי' קעג):

עיקר התשובה היא החרטה והידוי ועזיבת החטא, ואז הוא מיד בעל תשובה גמור, אך הסיגופים להצילו מעונש על מה שעבר אין אתנו יודע עד מה, ומאן דכאיב ליה כאיבא אזיל לבי אסיא [ומי שכואב לו כאב ילך לבית רפואה] לעיין בספרים המדברים מזה.

הפוסקים האחרונים אף טרחו והדגישו שהתיקונים ותשובת המשקל וכל הדומה להם אינם מעכבים את התשובה כלל, ומי שנמנע מתשובה בגלל קושי התיקונים – ודאי אסור לו לגשת אליהם כלל! כך, למשל, פוסק הרב משה פיינשטיין באגרות משה או"ח, ח"ד, סי' קטז: בדבר חטא ניאוף ביד ורגל והוצאת זרע לבטלה, שהרבה פעמים שב חזר

לאולתו ועתה שב ממש ורוצה לידע סדר תשובה, הנה ממכתבך ניכר שתשובת המשקל הוא עיכוב בתשובה, וחס וחלילה לחשוב זה, כי אדרבה הרבה דברים מעיקרי התשובה כהא דהשבת גזל, הקלו בכמה דברים מפני תקנת השבים, עד שבזמן רבי תיקנו שלא יקבלו מהם כלל בהחזירו, ולהרמב"ם פ"א מגזילה הי"ג הוא תקנה לדורות, וכל שכן שהוא אסור לומר שתשובת המשקל שהוזכר אפילו ברוקח יהיה עיכוב לתשובה דהיה זה מניעה לשבים שעל הרבה דברים מהם אי אפשר לקיים כלל תשובת המשקל שנאמר שם. ומי לנו גדול מאלישע בן אבויה שהיה מתנאים הגדולים רבו של ר' מאיר ומהנכנסים לפרדס, שבשביל הבת קול דאמר שובו בנים שובבים חוץ מאחר לא חזר בו [חגיגה טו ע"א]. ולכן ברור שהרוקח לא כתב זה אלא לצנועין ותלמידי חכמים גדולים שיודעין שאין זה עיכוב בתשובה כלל, אלא לאלו הרוצים להחמיר על עצמן למרק חטאם ושמין עצמן שלא ימנעו מתשובה בשביל זה וכשיראו שקשה עליהם יפסקו מזה... אבל לבד הראיות הוא דבר פשוט וברור שתשובה בעזיבת החטא בגמר דעת בלבד שלא יחטא לעולם וגם צריך להתחרט על מה שעבר, הוא התשובה שהצריכה תורה, אבל חייבה להשב בתשובה להתודות חטאו בשפתיו, וגם לומר ששב בתשובה ועזב חטאו שלא יחטא יותר לעולם והתחרט על שעבר, כדאיתא ברמב"ם פ"ב מתשובה ה"ב עיי"ש, ומפורש בקדושין דף מט – על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור מקודשת שמא הרהר תשובה בדעתו אף שעדיין לא סיגף עצמו בכלום ואף לא התענה אף לא שעה אחת.

כיוון שראו חכמי הדורות האחרונים שבאופן כללי התיקונים, הסיגופים והתעניות עומדים לרועץ למבקשים לשוב בתשובה, קבעו שאין עבודתנו בדורות האחרונים עבודה של צומות ושל שבירת הגוף.⁵⁸

התאבדות לשם כפרה וחזרה בתשובה בדברי חכמי אשכנז וספרד

מעשה נוסף שבו ר' יהודה החסיד מורה לתלמידיו ללכת למקום סכנה שבו הם עלולים להיהרג, כדי שיכפרו בכך על חטאם, מובא ברמז בדבריו של ר' יצחק מקורביל בספרו ספר מצוות קטן (סמ"ק), מצוה ג (הסמ"ק מצורף, מהדורת הר שושנים, ירושלים תשמ"א, עמ' נא): "המעשה של תלמידים שהלכו לחופה והזכירו שם והוצלו מרצחנים

58. ראו: הרב יהושע שפירא, אשיב ממצולות, רמת גן תשס"ג, עמ' 32-37, ושם הערה עו.

וציוס לחזור שם ונהרגו".

תלמידיו של רבי יהודה חסיד נתקלו ברוצחים בדרכם לחופה וגברו עליהם על ידי הזכרת השם המפורש. רבי יהודה החסיד ציווה עליהם לכפר על חטאם ולחזור למקומם של הרוצחים בלא להזכיר שוב את השם המפורש. תלמידיו עשו כן ונהרגו על ידי הרוצחים. על איזה עוון נדרשו התלמידים לכפר, לא נאמר במפורש. יש שכתבו שהם נחשבו כרוצחים, כי גרמו להריגתם של יהודים אחרים. כך, למשל, מובא בהגהות בספר הסמ"ק מצוריך (מהדורת הר שושנים, שם, אות ו): כל מי שהיה רוצה לילך לחופה היה צריך לעבור דרך עיר אחת וכל מי שבא שמה היה נהרג והם באו שמה ולא נהרגו לפי שהזכירו השם ושאר היהודים ראו שהם ניצולו ואמרו ודאי שהגזרה מבוטלת ובאו גם הם שמה ונהרגו לכך היו חשובים כרצחנים.

ואילו ר' צמח ב"ר שלמה דוראן כתב בספרו שו"ת יכין ובועז, ליוורנו תקמ"ב, סי' קלה:

וכבר כתבו רבותי הצרפתים ז"ל שהיה להם לעבור במקום סכנה, והוא הזהירם שלא יעברו שם ולא שמעו ממנו, ויצאו עליהם ליסטים וניצלו מהם בהזכרת השם, ואמר להם שאם לא יחזרו לאותו מקום הסכנה ולא יזכירו את השם שאין להם חלק לעולם הבא, וחזרו שם ונהרגו ולא רצו להזכיר את השם, ע"כ, וזה היה משום הוגה את השם באותיותיו שאמרו בפרק חלק.

לדעתו של ר' צמח ב"ר שלמה דוראן, תלמידי רבי יהודה חסיד חטאו בכך שהזכירו את השם המפורש ועברו על דברי המשנה בפרק חלק (סנהדרין פ"י מ"א) ש"ההוגה את השם באותיותיו" – "אין לו חלק לעולם הבא". יהיה עוונם של תלמידי רבי יהודה החסיד אשר יהיה, הם נדרשו על ידי רבם לשוב למקום הסכנה ולכפר בכך על עוונם, וסופם שנהרגו שם על ידי ליסטים-רוצחים וכיפרו בכך על חטאם. אמנם הם לא נטלו את נפשם במו ידיהם, אך אף הליכה למקום סכנה, שנהרגים בו על ידי רוצחים יש בה איסור חמור.

עדות מעניינת על הענשה עצמית בשל חטא חמור נשתמרה במעשהו הטראגי של ר' יום טוב, בנו של ר' משה 'אביר העולם', שעמד בראש הישיבה בלונדון ואשר ראוי להחשב כראש וראשון לחכמיה של אנגליה בסוף המאה השתיים-עשרה.⁵⁹ כך מובא בהלכות שמחות השלם של

59. ראו: אורבך, בעלי התוספות, עמ' 494-499.

מהר"ם מרוטנבורג, סי' פט (מהדורת לאנדא, ירושלים תשל"ו, עמ' קד-קה):

מעשה באיגלטירא היה תלמיד וותיק ועשיר מאוד ויושב בישיבה ור' יום טוב שמו זצ"ל. בערב שבועות לקח חגורו ותלה עצמו. ולא יצא מחדרו אביו הר"ר משה חסיד ולא הוריד דמעה, ולמד במדרשו כאילו לא נעשה לו רעה, כי אמר שבנו הוא חבל בעצמו... ונתעסקו בו עבדים וחסידי לב וחכמה, ולא נגענו בו רק מועטים מיודעי ספר לקחו ארוננו עם עבדים והשיאו על העגלה ללונדרש מדינה לשכונת קברות וגם הרב וכל הישיבה הלכו אחרי ארוננו, ובאותו לילה בא אלי בחלום וראיתיו יפה מאוד יותר ממה שהיה בחייו, וגם נתראה לרבים באותו לילה שבא לאור הגדול ובטוח הוא מאד באותו עולם מיד, וגם הרב זצ"ל ראה מה שראה. ובח' לסיון [נסעו?] ללונדרש והספידוהו מאד מאד. אבל אותו בחור חסיד היה וירא שמים. בכל קהילות לא ראיתי כמותו ודובר אמת בלבבו, וכל מידות קדושה וטהרה ראיתי בו, ואחר כך נתברר שדן עצמו בחמורה. וגם מקצת רוח שד היה בו... ועוד היה אומר שהשד היה מראה לפניו בשתי וערב ודחק אותו לעבוד עבודה זרה... וגם בן אחותו של יוסי בן יועזר דן עצמו בחמורה ותלה את עצמו והוא היה תלמיד חכם ומת ויצתה בת קול ואמרה יש לו חלק לעולם הבא.⁶⁰

מדובר בבחור המתואר כחסיד גדול וכבעל מידות תרומיות. מול עיניו היה רואה את השד מרקד עם דמות של צלב בידיו, דהיינו, מחשבות טורדניות על המרה וחששות מהמרה התרוצצו בקרבו ולא נתנו לו מנוח. כעונש על מחשבות טורדניות אלה הוא דן עצמו למיתה והתאבד. אמנם הכותב הציע דרכי תשובה אחרות ברוח תשובת המשקל של חסידי אשכנז, שתורתם פרוצה ועלתה באותם ימים באשכנז ומחוצה לה: "ויותר טוב אם יקבל עליו אדם תשובה בעיניו ובסיגוף ובמלקות בזה העולם ואחר כך יעבוד לקב"ה בכל ליבו ובכל נפשו ויעסוק בפריה ורביה ואז יצא ממנו זרע כשר ומופלא ויתחדשו ימיו כאיוב או כיוצא בזה". ואולם לדעתו, תלמיד זה אינו נחשב כמאבד עצמו לדעת, כי עשה את מה שעשה לצורך כפרה וכפי שנהג בן אחותו של יוסי בן יועזר שתלה את עצמו, כדי לכפר על חטאיו וזכה לחיי העולם הבא.

מעשה נוסף של התמסרות למיתה לשם כפרה על עוון רצח, נידון על ידי ר' יעקב ווייל מגדולי אשכנז במאה החמש-עשרה. בשו"ת מהר"י ווייל, סי' קיד (מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשס"א, עמ' קמב-קמג)

60. ראו: גרוסמן, שורשיו של קידוש השם באשכנז הקדומה, עמ' 126, ושם הערה 55.

מובאת שאלה: "אם יש להתאבל על רצח ההורג נפש מישראל ונידון למיתה על ידי דינא דמלכותא כדיניהם?"⁶¹ בסוף תשובתו כותב ר' יעקב ווייל:

ועוד כיון שמסר עצמו למיתה כמו שכתבת שאמר לו מאן דהוא תלך לחוץ מן החירות ומסור עצמך כדי שיהא לך כפרה וכן עשה וכיון שמסר עצמו למיתה כדי שיהא לו כפרה ודאי יש לו כפרה. וכהאי גוונא מייטי עובדא בב"ר [בבראשית רבא] בבנו של יוסף בן יועזר שלא נהג כשורה ועשה בעצמו ד' מיתות בבית דין, יצתה בת קול ואמרה מזומן הוא לחיי העולם הבא.

ר' יעקב ווייל קובע, שיש להתאבל על אותו יהודי ש"נהרג בידי גויים במיתה משונה ובייסורים גדולים, שלא בדין תורה", כי אינו נחשב כמאבר עצמו לדעת, שאין מתאבלים עליו, שהרי מסר עצמו למיתה כדי לכפר על חטאו. הוא מביא ראיה לכך מן המסופר באגדה על בנו של יוסף בן יועזר שקיים בעצמו ד' מיתות בית דין, כדי לכפר על חטאיו וזכה לחיי העולם הבא. מן הראוי לציין שר' יעקב ווייל תבע למצות בחוטאים את סדר התשובה שקבעו חסידי אשכנז. בשו"ת מהר"י ווייל, סי' יב (מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשס"א, עמ' יד-טו) בתשובה לר' זעליקמן מאולם בדבר "אשה המנאפת תחת בעלה", הוא דרש, בין השאר, שעליה "להתענות שס"ה ימים רצופים, ואין לה לאכול בשר ולא לשותות יין כל ימי תעניתה (בלילות שבין הימים)... ובתוך ימי החורף תשב ערומה כנגד רביע משעה בתוך מים קרים או בתוך השלג, ב' פעמים בכל שבוע בשני ובחמישי. ובקיץ יש לה לישב ערומה בכהאי גוונא לפני הזכוכים או הדבורים או הפרעושים. ובתוך עשרת ימי התשובה יש לה להתענות ג' ימים וג' לילות רצופין, וכן לאחר י' בטבת, וכן בין י"ז בתמוז לט' באב... ולאחר שס"ה ימים יש לה להתענות ב' שנים או ג', שני לחמישי, ואין לה לאכול בשר ולשתות יין כליל אחר תעניתה".

תשובה זו, הערוכה על פי סדר התשובה "שכתב רבי אלעזר בעל הרוקח [הל' תשובה סי' יא] ורבי יודא חסיד [ספר חסידים סי' יט]", היא תשובה שקשה לעמוד בה. ר' יעקב ווייל היה ער לקושי שבה, ומכיוון שאותה אשה היא "ילדה ורך [ורכה] בשנים", הוא הציע לא לומר לה

61. נוסח השאלה אינו מובא בשו"ת מהר"י ווייל, אך תשובתו של מהר"י ווייל מובאת גם בשו"ת מהר"ם מינץ, מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשנ"א, סי' קו, ושם מובאת השאלה. ראו: שו"ת מהר"ם מינץ, שם, הערת המהדיר.

בבת אחת את כל מה שהיא מחויבת בו, כי יש לחשוש "דילמא מסתפקא יסורין כולי האי וחלשא דעתיה, רק יש להגיד לה מה שצריכה היא לעשות תוך ג' חדשים הראשונים, ואם היא מקיימת כראוי לה, אז לאחר שלשה חדשים יש להגיד לה מה שצריכה לעשות, וכן לאחר כל שלושה חדשים, עד כלות לה שנה תמימה". יש להניח שעינויים אלו עלולים לסכן את חייה של אותה אשת איש, ילדה ורכה בשנים, ש"זנתה תחת בעלה בנדותה והולידה ממזר", ובכל זאת חשש זה לא נלקח בחשבון בתשובתו של ר' יעקב ווייל, אלא הוא עמד על כך שדינה יעשה "בדברי ריצויים ופיוסים, שתהא מקבלת מאהבה, שלא תהא פורקת מעליה להיות בועטת לשוב".⁶²

ר' אליקום געץ, אב"ד הילדסום, מחכמי אשכנז ופולין במחצית השנייה של המאה השבע-עשרה, דן אף הוא בספרו שו"ת אבן השהם, דיהרנפארט תצ"ג, סי' מד, בשאלה אם יש להתאבל על אדם חסיד שאיבד עצמו לדעת. זה לשון השאלה:

נשאלתי על המעשה שאירע... שהיה דר שם איש אחד והלך בתום מעת הנישואין, ועמל ויגע בתורה וסיגף עצמו בסיגופים בתענית ובטבילה, והלך אחר החומרות בפוסקים, ולפעמים החמיר על עצמו יותר מהמבואר בפוסקים אף שמותר ע"פ הדין החמיר על עצמו... וגופא דעובדא הוי ביום ה' הלך להטביל והגיד להאשה אשר דרה שמה אם יבקשוני אז תמצאוני בבית הטבילה, והלך ושהה שם וחזר לביתו, וביום ו' הלך לבית הכנסת ואחר חזרת הש"ץ התפילה הלך לביתו ואמר לאשתו שתלך אל השוק לקנות ולהכין לצורך שבת, וכמעט שעבירה ממנו מצאוהו שכב מגואל בדם וסכין בידו ופרע בית השחיטה בשחיטת קצה וושט, ומקודם באיזהו ימים השחיו הסכין ושאלו למה השחיו כל כך והשיב שרצה לעשות סכין של שחיטה. ועל הכותל הי' כתוב בכתב יד שתלמידיו נערו יגידו אחריו קדיש בשלושים ואף שיש להם אביהם, ובכל ערב ראש חודש ילכו על קיברו, וסידר [וסידור] תפילה מונח פתוח על השולחן. וכן בבית הטבילה מצאו כתוב כהנ"ל ואמרו רבים שהי' רוצה להטביע עצמו במים. והיה שאלה אם להתאבל עליו אם נקרא מאבד עצמו לדעת אם לאו?

אדם שעמל ויגע בתורה, סיגף עצמו בסיגופים, הרבה בתעניות ובטבילות והחמיר מאוד בשמירת ההלכה, שחט עצמו בסכין וביקש מתלמידיו שיאמרו אחריו 'קדיש' ויעלו לקברו בכל ערב ראש חודש. ר'

62. ראו עוד: שו"ת מהר"י ווייל, מהדורת י"ש דומב, ירושלים תשס"א, סי' קכג, קמו.

אליקום געץ אשר נדרש למצוא היתר להיענות לבקשתו של מתאבד זה, מעלה מספר טיעונים הלכתיים שעל פיהם אין לאיש זה דין מאבד עצמו לדעת, ועל כן מן הראוי להתאבל עליו. בין השאר הוא כותב, שיש להתאבל עליו, כי יש להניח ששחט את עצמו כדי לכפר על עוון שהיה בידיו, ובלשונו: "בנידון דידן מאחר שהחזיק עצמו בחסידות יש לומר דידע שהיה עבר איזהו עבירה שחייב עליה מיתה לכן דן עצמו ואין זה נקרא מאבד לדעת".

כצפוי, אף ר' אליקום געץ מביא ראייה לטיעון זה מדברי אגדה, מן הסיפור על הכובס שלאחר הלווייתו של רבי קפץ מן הגג, כדי לכפר על עוון חילול שבת וזכה אף הוא לחיי העולם הבא. בדרך דומה הוא מבאר את הנאמר בבבלי יבמות ע"ב: "ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על אשר המית הגבעונים" – אל שאול שלא נספד כהלכה ואל בית הדמים על אשר המית הגבעונים, וכי היכן מצינו בשאול שהמית הגבעונים אלא מתוך שהרג נוב עיר הכהנים שהיו מספיקין להם מים ומזון מעלה עליו הכתוב כאילו הרגן". דהיינו, היה "רעב בימי דוד שלש שנים" (שמואל ב כא א-ב) כתגובה לכך שהעם לא הספיד את שאול המלך כהלכה, וכן כי "דויג האדומי" "הכה לפי חרב" "את נב עיר הכהנים" על פי הוראת שאול (שמואל א כב יח-יט). שואל על כך ר' אליקום געץ, הרי שאול המלך שלח יד בנפשו ועל פי הדין אין להספידו, מדוע אפוא נענש העם על שלא הספיד את שאול כהלכה? אלא לדעתו, המשך הכתוב "על אשר המית הגבעונים" משמש כתירוץ לשאלה זו: "רוצה לומר דשאול הרג עצמו כדין כי היה חייב מיתה מחמת הגבעונים ולכן כדין הרג עצמו". שאול המלך לא נקרא מאבד עצמו לדעת, כי עשה את מה שעשה כדי לכפר על הריגת נוב עיר הכהנים, ועל כן ראוי להספידו כהלכה.

דומה שהתשובה הידועה ביותר בענייננו היא תשובתו של ר' יעקב ריישר באקאופן, מחכמי פראג במפנה המאות השבע-עשרה והשמונה-עשרה, המובאת בשו"ת שכות יעקב, חלק שני, ירושלים תש"מ, סי' קיא. זה לשון השאלה שהוצגה לפניו:

על דבר אחד שנכשל באיסור אשת איש וקבל על עצמו מכח תשובה דין ארבע מיתות בית דין להטביע עצמו בנהר שהוא חנק לדעת אי הוי כדין המאבד עצמו לדעת או נימא כיון דעושה משום תשובה הוה ליה כדין מת על מטתו?

כלומר, האם אדם שחנק את עצמו במו ידיו על ידי טביעה בנהר, כדי לכפר על איסור אשת איש, יש לדונו כמאבד עצמו לדעת שאין

מתעסקים עמו בכל דבר, או מאחר שעשה כן מחמת תשובה, אינו נידון כמאבד עצמו לדעת אלא כמת רגיל?

בתשובתו מוכיח ר' יעקב ריישר מן המסופר (בבבלי קידושין פא ע"ב) על ר' חייא בר אשי שביקש להישרף בתנור, כדי לכפר על כוונתו לבוא על זונה פנויה, "דמשום תשובה מותר להביא על עצמו מיתה ממש".⁶³ ראייה נוספת לעמדתו הוא מביא מן המסופר באגדה על יקים איש צרורות בן אחותו של יוסי בן יועזר שקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין כדי לכפר על חטאיו וזכה להיכנס לגן עדן. ר' יעקב ריישר דוחה את ביאורו של בעל יפה תואר למדרש זה וקובע "דבעשה כן משום תשובה ודאי לא יחשב בכלל מאבד עצמו לדעת".⁶⁴ לדעתו, אין להביא ראייה ממעשה התאבדותו של הכובס, כי נראה שעשה כן מחמת צערו שלא התעסק בקבורתו של רבי. אמנם הוא מוסיף: "דמן הסתם לא אמרינן שעשו משום תשובה אבל היכי דידעינן שעשה משום תשובה ודאי דאין בו משום איבוד עצמו לדעת". דהיינו, "המאבד עצמו לדעת אין מתעסקין עמו בכל דבר", כי לא מניחים שעשה כן מחמת תשובה, אך אם הדבר ידוע שנטל את נפשו כדי לכפר על חטאו, "לא הוי בכלל איבוד עצמו לדעת ומזומן לחיי העולם הבא, כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד". הנימה העולה מדבריו של בעל שו"ת שבות יעקב היא שאדם הנוטל את נפשו כמו ידיו כדי לכפר על עוונות, לא זו בלבד שאינו נידון כמאבד עצמו לדעת, אלא אף יש לשבח מעשה זה, כי יש דברים יותר נעלים מאשר קדושת החיים.⁶⁴

ר' יעקב ריישר אף אימץ את סדר התשובה "מתוך ספרי הקדמונים". כך מובא בשו"ת שבות יעקב, חלק שלישי, ירושלים תש"ס, סי' קכח: "אשה שסטתה ובגדה והיתה מנאפת תחת אישה והולידה בת שהיא ממזרת", ביקשה ממנו "לסדר לה מה תעשה איזה תיקוני תשובה כדי שיהא סר עונה ויהי' לה כפרה בזה". בתשובתו הוא דרש ממנה, בין השאר: "לישב בתענית שס"ה ימים רצופים, ואין לה לאכול בשר ולא

63. ראו: לעיל בפרק זה דבריו של ר' יעקב ריישר בפירושו עיון יעקב על עין יעקב, קידושין פא ע"ב. ובשו"ת שבות יעקב, חלק שני, סי' קעח, הוא כותב: "ואם יאמר האומר מה לך אצל אגדה הלא אין למידין הלכה מדברי אגדה... היינו דוקא היכא שהוא נגד הסברא או הסוגיא... דאפי' שיחת חולין של תלמיד חכם דרב גובריה בזה צריכא לימוד למשמ' מינה הלכתא רבתא".

64. ראו: שו"ת זרע אמת, ח"א, ליוורנו תקל"ו, סי' פט; ש' שילה, "הרב יעקב ריישר בעל הספר 'שבות יעקב', האיש בזמנו לזמנו – ולזמנינו?" מ' בניהו (עורך), אסופות, ספר אחד עשר, ירושלים תשנ"ח, עמ' פה.

לשתות יין כל ימי התענית הנ"ל (כלילות)... ובין י"ז בתמוז לט' באב ובתוך עשרת ימי תשובה ולאחר עשרה בטבת, יש לה להתענות בכל פעם ב' ימים וב' לילות רצופים... ומדי יום ביום בימי התענית הנ"ל תשב יחף על הארץ בחדר קר שלא הוחם ולא הובער אש בתוכו באותו יום ולא יהיה עלי' שום מלבוש רק הכתונת, ותתפלשי בעפר על הארץ, וככה תעשה שליש שעה, שלושה פעמים בכל יום, ערב ובוקר וצהרים. ובימות החמה תשב כמותן על הארץ, וככה תעשה שליש שעה, שלשה פעמים בכל יום, ערב ובוקר וצהרים במקום שיש פרעושים וזכובים העוקצים אותה, ותתפלשי בעפר על הארץ כנ"ל... ותטבול במקוה ותעמוד שם במים עד צווארה כמו שליש שעה או תשב באמבטי במים קרים בכל ערב שבת... ולאחר כלות שס"ה ימים לא תתענה רק ב' פעמים בשבוע, דהיינו ביום השני וביום החמישי ובימי התענית תתנהג עצמה כנ"ל. ובשנה שלישית לא תתענה רק פעם אחת בשבוע, דהיינו או בשני או בחמישי וגם כן כנ"ל. ולאחר זמן שעשתה כנ"ל ותהי' מגורשת מבעלה הראשון ותנסב לבעלה שני, אזי תבוא אל המורה להגיד לה מה תעשה וכיצד תתנהג עצמה משם ואילך". ר' יעקב ריישר מציין שסדר תשובה זה למד מ"רבותינו הגאונים הרי הם הרוקח ומהרי"ו [ר' יעקב ווייל] ור"י מטראני ושו"ת מהר"ם [מורנו הרב מאיר] ז"ל, "וכן הוריתי הלכה למעשה". אין ספק שתשובה זו קשה והיא יכולה להביא לפגיעה קשה בבריאותה של האישה ואולי אף למותה. חשש זה לא הוזכר כלל בתשובתו של ר' יעקב ריישר, אלא הוא קיווה, שלאחר עינויים וסיגופים אלו, היא תינשא לבעל אחר ותקבל על עצמה דרכי תשובה נוספים.

אף ר' יעקב בן צבי עמדין, מחכמי אשכנז במאה השמונה-עשרה, דן בכפרה על עוון ניאוף. בשו"ת שאילת יעבץ, ח"א, לעמבערג תרמ"ד, שאלה מג מובאת שאלה זו: "האם יש איסור לקלקל עובר בבטן אמו שזינתה בין פנויה בין אשת איש"? בתשובתו הוא חולק על ר' יאיר בכרך,⁶⁵ שאסר להפיל עובר ממזר:

קרוב בעיני להתירה אם הייתי כדאי, כי נראה לי שיש מקום להקל כיון שנאפה זאת ודם בידיה מעתה בת קטלא היא מדין תורה, אף שאין דמה מסור בידינו להורגה, מכל מקום חייבת מיתה בדין שמים מאחר שעשתה במזיד ויודעת שחטאה בזדון ואע"ג דדין ד' מיתות בטלו דין ד' מיתות לא בטלו... ואפי' בזמן הזה שאין דנין דיני נפשות, כיון דמדינא בת קטלא היא, אע"ג דממזר כשיצא לאויר העולם דינו ככשר שחייבין על הריגתו, מיהת השתא דירך אימו

65. ראו: שו"ת חות יאיר, לעמבערג תרנ"ו, סי' לא.

הוא ואילו היה דינה מסור בידינו היינו ממיתים אותה ואת פרי בטנה... על כן נראה לי פשוט שאין איסור גם כן בהשחתתו אע"ג שאימא קיימת, כי נראה לעניות דעתי ג"כ פשוט שאפילו היא בעצמה אף שלא נגמר דינה להריגה מחמת שאין דבר זה בידינו עכשיו, אעפ"כ אינה בכלל "ואת דמכם לנפשותיכם אדרוש" ואינה נענשת אם המיתה ואיבדה עצמה לדעת שעל כיוצא בזה אמרו בספרי⁶⁶ יכול כשאול, ואדרבא נראה שזכות הוא לה, וכמה מעשיות בש"ס ובמדרשות יוכיחו (עיין במדרש רבה על פסוק "וירח את ריח בגדיו") שספרו מבעלי תשובה שדנו דין הריגה בעצמן וקילסום שזכו לחיי העולם הבא. (וגדולה מזו מצינו באשככתיה דר' בההוא כובס שאיבד עצמו לדעת מחמת צער שלא זכה להיות נטפל לעושי מצוה, ונחשב לו לצדקה וזו קשה ביותר וצריך עיון. וכל שכן הולד שבקרבה שדמו מותר ואינו נדרש ממנה אם קלקלתו בחדרי בטנה שאע"פ שלא חטא אפילו הכי משמיא לא רחמו עליה ואם כן לפי זה פשיטא דבנידון דידן מותר לכתחילה ואפשר מצוה קעבדה... אין מקום לחלק עדיין בין זנתה עם ישראל או עם העכו"ם שאע"פ שנכרי הבא על בת ישראל הולד כשר מכל מקום מאחר שהיא חייבת מיתה שהיא אשת איש אין כוח העובר יפה מאמו.

ר' יעקב בן צבי עמדן סובר, שיש מקום להתיר ל"אשת איש שהרתה לזנונים" להפיל את עובריה הממזר, ואולי קרוב לשכר מצווה יש בדבר.⁶⁷ לדעתו, אף האישה עצמה "זכות הוא לה", אם תיטול את נפשה במו ידיה כדי לכפר על ניאופה. דומה שיש בתשובתו חידוש, כי בעוד שהפוסקים האחרים כתבו להקל לאחר מעשה, לאחר שנעשה כבר מעשה ההתאבדות, הרי שר' יעקב בן צבי מורה לאישה לעשות כן לכתחילה, שתאבד את עצמה לדעת, כדי לכפר על עוונה כפי שמסופר באגדה על בעלי תשובה שקיימו בעצמם מיתת בית דין. חידוש נוסף בענייננו מצינו בתשובתו של ר' אפרים זלמן מרגליות

66. אינו בספרי אלא בבראשית רבה לד, יט (מהדורת תיאודור-אלבק, עמ' 324), בצד הדרשה שאוסרת לאדם לאבד את עצמו לדעת.

67. ראו עוד על הפלת ממזר: שו"ת רב פעלים, ח"א, ירושלים תרס"א, אבהע"ז סי' יד; שם, ח"ד, יו"ד סי' ד; שו"ת גידולי ציון, תר"ע, ח"א, סי' לב; שו"ת משפטי עוזיאל, תל אביב תשכ"ד, ח"ג, חו"מ, סי' מז; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ט, ירושלים תשכ"ז, סי' נא; שם, ח"י, ירושלים תשמ"ח, סי' מט; שו"ת אגרות משה, ח"ב, בני ברק תשמ"ה, חו"מ, סי' סט; שו"ת משנה הלכות, ח"י, ניו יורק תשמ"ג, סי' שג; שו"ת שבט הלוי, בני ברק תשמ"א, ח"ה, סי' קצה; שערים המצויינים בהלכה, ירושלים תשל"ח, סי' קפד, סק"ז ועוד.

מבראד, מחכמי פולין במפנה המאות השמונה-עשרה והתשע-עשרה. בספרו שו"ת בית אפרים, חיו"ד, ווארשא תרמ"ד, הלכות אבל, שאלה עו, הוא דן בהרחבה בדין מאבד עצמו לדעת, ובין השאר הוא כותב כך:

ועוד יש לומר כיון שלא אמר תחילה אם כן מנא לן שעשה כן להכעיס דשמא עשה כן דרך תשובה וכל שעשה דרך תשובה שרי כדאיתא במדרש גבי יוקים [יקים] איש צרידה שקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין וראה יוסי בן יעוזר מיטתו פורחת באויר ואמר בשעה קלה קרמני זה לגן עדן אלמא דדרך תשובה שרי. וכן כתב מהרי"ו [מורנו הרב יעקב וייל] שם והביא ראיה ממדרש הנ"ל ולפי זה כל שלא אמר כלום ונמצא שעשה מעשה בנפשו אף דמוכחא מלתא שהוא עשה אין לו דין מאבד כו'... שעשה כן דרך תשובה... וכדאמרינן במקדש אשה על מנת שהוא צדיק אפילו רשע גמור מקודשת שמא הרהר בתשובה, ואם כן הכי נמי יש לומר שחישב עם נפשו שעשה חטאים גדולים ויצרו תקפו להבא ועשה מעשה בעצמו ובהאי גוונא יש לומר דשרי כדאשכחן בש"ס בעובדא דרבי חייא בר אשי שהיה סבור שבא על הזונה ואשכח תנורא שגירא ויתיב בגוי' עיין שם בסוף קידושין... וכיון דאיכא למיתלי אין דינו כמאבד עצמו כו' אם לא היכא שאמר מתחילה ראו שאני עולה ואנו מבינין מאמירתו זאת שהוא שלא על דרך תשובה... רק מתוך בחירתו ברע הוא מואס בטוב שהטיב הבורא לבריותיו אז הוא בדין מאבד כו'.

ר' אפרים זלמן מרגליות קובע, שכל אדם הנוטל את נפשו במו ידיו, אין לדונו כ"מאבד עצמו לדעת שאין מתעסקין עמו בכל דבר", כי שמא עשה את מה שעשה כתשובה על חטאיו. לדעתו, יש דין מאבד עצמו לדעת, רק אם ברור לנו שהאדם לא התאבד לשם תשובה וכפרה, אלא עשה כן מחמת שמאס בטוב "שהטיב הבורא לבריותיו". דעה זו מנוגדת לדעתו של ר' יעקב ריישר, אשר כתב שאדם הנוטל את חייו במו ידיו, רק אם ברור וידוע לנו שעשה כן כדי לכפר על חטאיו, אין לדונו כמאבד עצמו לדעת, אך בסתמא כשאין אנו יודעים את סיבת התאבדותו, יש לדונו כמאבד עצמו לדעת ש"אין מתעסקין עמו בכל דבר". ר' אפרים זלמן מרגליות מביא ראיה לדבריו מתשובתו של בעל שו"ת 'אבן השהם' שהובאה לעיל, אך לדבריו, אין להביא ראיה ממעשה התאבדותו של הכובס, כי לא ייתכן שהכובס קפץ מן הגג לאחר הלווייתו של רבי כדי לכפר על עוון חילול שבת, שהרי חילול שבת בשוגג ואינו חייב מיתה אלא קורבן חטאת, והיה לו לכתוב על פנקסו "לכשיבנה בית המקדש אביא חטאת שמינה" כפי שנהג ר' ישמעאל בן אלישע לאחר שהטה את

הנר בשבת בשגגה.⁶⁸ על כן נראה אפוא "שעשה כן מחמת צער שנצטער על מיתתו של רבי לכך זכה גם כן לחיי העולם הבא".

עמדתם של פוסקי אשכנז באה לידי ביטוי אף בדבריו של ר' שלמה קלוגר מחכמי גאליציה במאה התשע-עשרה. בספרו שו"ת טוב טעם ודעת, מהדורא ג', חלק שני, קראקא תר"ס, הלכות אבלות סי' רב, הוא דן בתשובתו של בעל שו"ת בשמים ראש אשר פסק שמותר לאדם לאבד עצמו לדעת אם הוא סובל מצרות וייסורין או עוני גמור,⁶⁹ על פי הנאמר במדרש (איכה רבה פ"א נא) בעניין צדקיהו מלך יהודה "שהיה לו להטיח את עצמו בכותל וימות ולא יראה בשחיטת בניו לעיניו". ר' שלמה קלוגר חולק על פסיקתו של בעל שו"ת בשמים ראש, ודוחה את הסתמכותו על דברי המדרש בעניין צדקיהו מלך יהודה בטענה "דאין למידין הלכה מפי דרש ואגדה". לדעתו, לצדקיהו מלך יהודה היה מותר לאבד את עצמו לדעת, "כיון שראה שהגדיל עונו כל כך שנחרב הבית על ידו, אם כן היה לו לעשות כן דרך תשובה וכמו שעשה ר' אליעזר בן דורדיא וגיסו של ר' יוסי והני ודאי קדושים הם". דהיינו, מותר לאדם ליטול את נפשו במו ידיו כדי לכפר על עוונותיו הגדולים. אמנם הוא כותב, שאין למדין הלכה מן האגדה, אך הוא בעצמו מביא ראיה לדבריו מן המסופר באגדה על יקים איש צרורות, בן אחותו של יוסי בן יועזר (בלשונו: "גיסו של ר' יוסי"), שקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין כדי לכפר על חטאיו וזכה בכך להיכנס לגן עדן, וכן מן המסופר באגדה על ר' אלעזר בן דורדיא שמתוך חרטה על מעשיו, געה בבכייה עד שיצאה נשמתו וזכה לחיי העולם הבא.

יש לשער שמעשי ההתאבדות הרבים שנעשו באשכנז בעת מסעי הצלב לצורך ערך נעלה של קידוש השם השפיעו על חכמי אשכנז, במהלך הדורות שלאחר מכן, להקל באיסור התאבדות כאשר הדבר נעשה לצורך נעלה כחזרה בתשובה וכפרה על עבירה חמורה. מעשי קידוש השם האקטיביים באשכנז שזכו לפרסום חיובי מאוד בכרוניקות ובפיוטים, ואף קיבלו אישור הלכתי לאחר מעשה, יצרו מסורת הלכתית שמתייחסת באופן חיובי, או לפחות בסלחנות, אל בני אדם שנטלו את נפשם במו ידם לצורך ערך חיובי כחזרה בתשובה וכפרה על עבירה

68. שבת יב ע"ב.

69. ר' שלמה קלוגר מעיר בדבריו, שבתשובתו של בעל שו"ת בשמים ראש בעניין ההתאבדות יש הוכחה שתשובות אלו לא נכתבו על ידי הרא"ש, אלא זויפו. כידוע על ייחוסו של שו"ת בשמים ראש לרא"ש יצאו עוררין רבים, ראו על כך להלן בפרק טו הערה 5.

חמורה.

כאמור לעיל, לחכמי ספרד יש גישה שונה, הם מאמצים את גישתו של ר' שמואל יפה אשכנזי, בעל יפה תואר על מדרש רבה, שאסור לאדם ליטול את נפשו במו ידיו כדי לכפר על חטאיו, ואין ללמוד היתר לכך מספרות האגדה.⁷⁰ כך למשל פוסק ר' חיים יוסף דוד אזולאי בברכי יוסף, ליוורנו תקל"ד, על יו"ד סי' שמה: "דיש מקום להליץ בעד הרב מהר"ש [מורנו הרב רבי שמואל] יפה ויש פנים לסברתו כאשר עין בעין יסתכל יפה המעיין". אך הוא מוסיף על כך שאמנם לדעת מהר"ש יפה הריגה עצמית לצורך כפרה ותשובה אסורה על פי התורה, אך מי שעשה כן, אינו נידון כמאבד עצמו לדעת ש"אין מתעסקין עמו בכל דבר".⁷¹ דומה שהעמדה ההלכתית הממצעת בין הדעות השונות, היא עמדתו של ר' חיים יוסף דוד אזולאי וכפי שפסק בדורנו ר' יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי מרבני ירושלים, בספרו גשר החיים, ירושלים תש"ך, חלק א, פכ"ה, עמ' רע: "אם הרג את עצמו מחמת עונות שעשה וחשב בטעות שהוא לכפרה, אע"ג שגם זה עוון פלילי ועתיד ליתן דין וחשבון על זה, מכל מקום גם הוא אין לו דין מאבד עצמו לדעת".

עמדה הלכתית זו קובעת, שאסור לו לאדם ליטול את נפשו במו ידיו, כדי לכפר על חטאיו, כי אמנם המיתה היא הכפרה הגדולה ביותר, אך מיתה עצמית נחשבת עבירה גדולה והרי זה בבחינת כפרתו היא חטאו. מאידך גיסא, מי שהלך בדרך זו של כפרה, לא יהא נידון כמאבד עצמו לדעת ש"אין מתעסקין עימו בכל דבר". בעמדה הלכתית זו יש מיצוע בין הדעות השונות, שהרי רוב חכמי אשכנז שהביאו ראיה ממקורות בעלי אופי אגדי שהתאבדות לשם כפרה ותשובה אין בה איסור, לא

70. ראו לעיל בפרק זה. אמנם ר' יעקב אשכנזי, מחכמי קושטא במאה השמונה-העשרה, כתב בקונטרס רוח יעקב, שאלוניקי תקנ"ג, סי' כח (כרוך יחד עם שו"ת לב שמחה לר' אברהם אלינרי), שמותר לו לאדם "להמית עצמו כשיחזור בתשובה" על עבירה ש"היא מהעבירות שחייב עליהן מיתה", כי יש ראייה לכך מן האגדה (מהתאבדותו של הכובס, מהתאבדותו של הגוי אשר נטל את הספוגין מעל ליבו של ר' חנינא בן תרדיון, וממעשהו של יקים איש צרורות שקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין). בדרך זו הלכו פוסקים ספרדיים נוספים, ראו: שרי חמד, אסיפת דינים, מערכת אבילות, סי' קכב (מהדורת ליובאוויטש, כרך ד, עמ' 1407); שו"ת יביע אומר, חלק שני, חיו"ד, סי' כד (בשם ספר בן יוחאי, שער ו, דלת מז וספר ישרי לב בהוספת הרב המגיה מהר"א חזן ז"ל), אך ציין כבר הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר, שם, שרוב הפוסקים הספרדים לא קיבלו עמדה זו.

71. וכן פסק הרב י"מ חזן בספרו שו"ת כרך של רומי, ליוורנו תרל"ו, סי' יד.

נתכוונו להתיר זאת לכתחילה ולהורות למי שחטא בעבירה שעונשה מוות, שיקיים בעצמו מיתת בית דין, אלא כוונתם היתה להוציאו מכלל דין מאבד עצמו לדעת.⁷² מאידך גיסא, אף מספר חכמים ספרדיים שדחו את הראיות מן האגדה וקבעו שהתאבדות לצורך כפרה ותשובה יש בה איסור חמור מן התורה, לא נתכוונו אלא לשלול מעשה זה מבחינה עקרונית וערכית. אך גם לדעתם, בדיעבד לאחר מעשה, מי שעשה כן, לא יהא נידון כמאבד עצמו לדעת,⁷³ שהרי מגמת הפוסקים היא לצמצם במידה ניכרת את דין מאבד עצמו לדעת, וכפי שכותב ר' יחיאל מיכל טוקצינסקי בגשר חיים, שם, עמ' רעא: "ברוב המקרים הנראים מאבדי עצמם לדעת רחמנא ליצלן, אין לדונם דין מאבד עצמו לדעת; כי כל מה שאפשר לתלות שאחר הרגו, אפילו באופן רחוק מהמציאות, או שיש לתלות שלא היה אז שפוי בדעתו והיה מכולכל מאחת הסבות, או אפשר שבזמן האבקו עם המות התחרט וחזר בו – תולין לקולא ומעמידין אותו בחזקת לא רוצח נפשו".⁷⁴ על פי עיקרון זה, אם הרג את עצמו כדי לכפר על עוונותיו, "תולין לקולא" ואין לו דין מאבד עצמו דעת. נראה שהוויכוח בין חכמי אשכנז לבין חכמי ספרד הוא ברמה העקרונית, האם ניתן ללמוד הלכה ממקורות בעלי אופי אגדי, ולהעריך על פיהם באופן חיובי יותר את מי שנטל נפשו כמו ידיו, כדי לכפר על חטאיו ובמיוחד על חטא שעונשו מוות.

72. ראה למשל: ר' צבי הירש בן עזריאל, בית לחם יהודה על שו"ע יו"ד, סי' שמה, ס"ב; ר' אברהם משכיל לאיתן ממינסק, יד אברהם על שו"ע יו"ד, סי' שמה, ס"ב ועוד.

73. ראה למשל: ר' מנחם עזריה מאיר קאסטילנובו, מסגרת השלחן על שו"ע יו"ד, ליוורנו ת"ר, סי' שמה, דין א; שו"ת יביע אומר, חלק שני, חיו"ד, סי' כד ועוד.

74. וכן מובא בשו"ת כרך של רומי שם: "כי אופן מאבד עצמו לדעת ככל חקותיו וככל משפטיו, הוא אופן רחוק ולא יזדמן כי אם אחת לששים או לשבעים הקורא לאלפין ולא בדרך גוזמא דהנה תנאיו רבים ועצומים הם". וכן כותב ר"י גרינוולד בכל בו אבילות, ניו יורק תש"ז, עמ' 319: "חפשו חכמינו כמה פעמים תירוצים וזכות על המאבד עצמו לדעת עד דלא נמצא באמת מאבד עצמו לדעת" (ראו לעיל בפרק ו ושם הערה 92). ראו עוד: ערוך השלחן יו"ד, סי' שמה, ס"ב.